OSMANLI TOPLUMUNDA

KUR'AN KÜLTÜRÜ ve TEFSİR ÇALIŞMALARI

-II-

Editörler
Bilal Gökkır
Necdet Yılmaz
Ömer Kara
Muhammed Abay
Necmettin Gökkır

İlim Yayma Vakfı
KUR'AN VE TEFSİR AKADEMİSİ

Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı[*]

MEHMET SUAT MERTOĞLU
Doç. Dr., TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Kur'an-ı Kerim, aşkın bir varlık olan yaratıcının zaman ve mekân bağımlı tarihsel bir varlık olan insanın hidayeti için kıyamete kadar geçerliliğini sürdürecek hitabıdır. Belli bir tarihsel dönemde ve coğrafî zeminde nâzil olduğu ve kimi ayetlerinin nüzûl açısından somut bazı tarihsel hadiselerle irtibatı açık olduğu bilinmekle birlikte, hitap kabiliyeti ve geçerlilik açısından Kur'an'ın mesajının belirli bir zaman ve muhatap kitlesi ile sınırlandırılması söz konusu değildir. Muayyen şahıslardan ziyade temel insanî inanış, düşünüş, hissediş ve davranış biçimlerini esas alması, tarih boyunca insanlar arasında müşterek olan hususiyetleri ve karakter tiplerini resmetmesi, farklı dönemlerde yaşayan insanların kendilerini ona muhatap kabul etmesini ve ondan kendilerince ders çıkarmasını mümkün kılmış ve bu özelliği ile Kur'an, mesajının tazeliğini / güncelliğini hiçbir zaman yitirmemiştir.

Kur'an'ın somut bazı hadiselerle ilişkilendirilmesi, diğer bir ifadeyle Kur'an

---

[*] Bu çalışma *Osmanlıda II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)* başlıklı doktora tezimizin (Marmara Ü.S.B.E., 2001) "Sosyo-politik Tefsir ve Ayetlerin Güncelleştirilmesi" başlıklı kısmının ikmâli ve gözden geçirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

ayetlerinin müşahhas bazı şahıs ve olaylar üzerine tatbik[1] edilmesi, ileride temas edileceği gibi, ilk dönemlerden itibaren karşılaşılan bir teşebbüs olup, özellikle siyasî-itikadî fırka mücadelelerine dair rivayetlerde ve ilgili literatürde buna dair çarpıcı bazı örnekler bulmak mümkündür. Bununla birlikte bu teşebbüsün modern dönemde farklı sâiklerin de zorlamasıyla yükselişe geçtiği, siyasî/ideolojik mücadele ortamlarında sıkça karşılaşılan bir yöntem ve yöneliş olduğu da inkâr edilemez. Burada Kur'an ayetlerinin aktüel bazı toplumsal olaylarla ilişkilendirilme teşebbüsü Osmanlı son döneminde yayımlanan *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuası örneğinde ele alınacak, bu teşebbüsün arka planında yatan sâikler irdelenecek ve çarpıcı bazı örnekler üzerinden bu teşebbüsün uygulama alanlarına ve kimi problemlerine temas edilecektir.

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuasındaki uygulamalara geçmeden önce modern dönemde Kur'an ayetlerinin somut bazı şahıs ve olaylarla ilişkilendirme teşebbüsünde bu mecmua yazarları üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz biri dâhilî, diğeri hâricî iki farklı çizgiden söz etmekte yarar vardır. Öncelikle dâhilde Sultan Abdülaziz döneminden (1861-1876) itibaren merkezî otoriteye karşı yürütülen muhalefet hareketleri sırasında dini, dinin temel naslarını bir muhalefet aracı olarak kullanma girişimlerine rastlanmaktadır. Bilgegil, Ali Suavi'den itibaren, ulema arasında, derslerinde hükümeti dolaylı yollardan tenkit eden şahsiyetlerin çıktığından söz eder.[2] Bu bağlamda 1862 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının[3] ve genel olarak Jön Türklerin,

---

1 Ayetlerin somut olaylarla ilişkilendirilmesi ameliyesi genelde "tatbîk" kavramıyla ifade edilir. Bu ameliyeyi Reşid Rıza, İbn Bâdîs ve Seyyid Kutub'un tefsirleri bağlamında inceleyen bir çalışma için bk. Abdülaziz b. Abdurrahman ed-Dâmir, *Tatbîku'l-âyât ale'l-vekâ'ii'l-mu'âsıra min hilâli'l-Menâr ve Mecâlisi't-tezkîr ve'z-Zılâl*, yüksek lisans tezi, Ümmü'l-Kurâ Ü., Mekke 1426. Ancak Dâmir, tezinden Seyyid Kutub'un tefsiriyle alakalı kısmı çıkartarak kitaplaştırdığı çalışmasının başlığında, "tatbîk" yerine, bu kavramın da kendisine hamledilebileceği ve bir şeyin yukarıdan aşağıya inmesini ifade ettiğini düşündüğü ve Kur'an'ın rifatine daha layık gördüğü "tenzîl"i kullanmıştır: *Tenzîlü'l-âyât ale'l-vâkı' inde'l-müfessirîn dirâse ve tatbîk*, Dübey 1428/2007. Konuyu İbn Kayyim örneğinde inceleyen Yahya Zemzemî de "tenzîl"i tercih etmiştir: *Tenzîlü'l-âyât ale'l-vâkı' inde'l-İmâm İbni'l-Kayyim*, http://uqu.edu.sa/ files2/ tiny_mce/plugins/filemanager/files/4092006/tanzel %20alaayat.pdf. Ayrıca bk. Suat Yıldırım, "Kur'an'ın Nüzûlünden Sonraki Târihî Hâdiselere Tatbik Edilmesi Hakkında", *Atatürk Ü.İ.F.D.*, sy. 1 (Erzurum Aralık 1975), s. 81-102.

2 M. Kaya Bilgegil, bk. *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I. Yeni Osmanlılar*, Ankara 1976, s. 484.

3 Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1991, s. 77 vd. Bu cemiyet hakkında genel bilgi için bk. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin*

hatta biyolojik Materyalizme inanan bir Jön Türk olarak Abdullah Cevdet'in İslâm'ı toplumsal kalkınma ve siyasî muhalefet aracı olarak kullanmaya çalıştığı da bilinmektedir.[4]

Nassların somut hadiselerle irtibatlandırılması noktasında *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'daki uygulamalar üzerinde etkili olan hâriçteki çizginin en önemli mümüessilleri ise Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh'tur. Bu ikilinin 1884'te Paris'te çıkardıkları *el-Urvetü'l-vüskâ* mecmuası modern dönemde İslâm dünyasının yaşadığı itikadî ve toplumsal sorunları Kur'an ışığında ele alan, bazı ayet ve hadisleri doğrudan güncel sorunlarla ilişkilendiren yaklaşımın parlak örneklerini sunmuştur. Nitekim Cemaleddin Afganî bu mecmuadaki yazıları sebebiyle, siyasî bir fikir için Kur'an metniyle istişhad edilmesi teşebbüsünün öncüsü olarak takdim edilmektedir.[5] *el-Urvetü'l-vüskâ*'nın ana makaleleri *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'da Mehmed Âkif tarafından Muhammed Abduh'a nispet edilerek tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.[6] *el-Urvetü'l-vüskâ* dışında Abduh'un müteakip tefsir çalışmaları ve bir kısmı, tefsir derslerinin Muhammed Reşid Rıza tarafından derlenmesinden oluşan *Tefsîrü'l-Menâr* da bu bağlamda

---

Doğuşu, trc. Mümtazer Türköne vdğr., İstanbul 1996. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Sırat-ı Müstakim* (bundan sonra *SM*) / *Sebilürreşad* (bundan sonra *SR*) yazarlarından biri olması aradaki fiziki devamlılığın bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

4 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 129 vd. İsmail Kara, Jön Türklerin II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri muhalefette, nasların ve İslâmî kavramların bu muhalefetin hizmetine sunulduğu risalelerden dokuzunun adını zikretmekte, bunlardan birinin de metninini yayınlamaktadır: "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 4 (İstanbul, 1998/1), s. 1-25. Bu vesileyle Jön Türkler'den Hoca Kadri'nin *SM/SR*'ın sermuharriri Mehmed Âkif'in hocası olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

5 İffet Muhammed eş-Şarkâvî, *el-Fikrü'd-dinî fî muvâceheti'l-asr: Dirâse tahlîliyye li't-ticâhâti't-tefsîr fi'l-asri'l-hadîs*, 2. bsk., Beyrut 1979, s. 194. Kanaatimizce bu tespit modern dönemle kayıtlanmalıdır. Çünkü siyasî mücadelede Kur'an ayetleriyle istişhad edilmesi örneklerine ilk dönemlerden itibaren, özellikle çeşitli fırkalarında doğuşunda rastlanır, bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara 2003, tür.yer.

6 Bu makalelerin önemli bir kısmı serlevha olarak, konuyla ilgili görülen bir ayet metnini taşımaktadır. Tercümelerin tam listesi ve genel hususiyetleri için bk. Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Akif'in Arapça'dan Yaptığı Tercümeler Üzerine Notlar", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy. 7 (İstanbul, 1999), s. 240-244.

zikredilebilir.[7]

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Mecmuası ve Ayetlerin Güncelleştirilmesi

İslâm yenilikçiliğinin Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği entelektüel zeminlerden biri olarak görülen *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*[8] mecmuasındaki tefsir yazılarında nasıl bir yol izleneceği konusunda şu ifadelere yer verilmektedir:

> İ'râb ve binâdan, tahlîlât-ı nahviyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsaid bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-i Arabiyenin nazariyâtından sarf-ı nazar ile *netâyic-i ameliye üzerinde imâl-i fikr edilecektir*. Hangi vesâit-i ilmiye ile olursa olsun ibtida nazm-ı celîlden anlaşılan meâni-i münîfe yazılarak ibâre ve işaretinin delâlet ve iktizâsının irşâdât-ı belîğanesine istinaden *zaman ve zemînin icâbâtına göre ahvâl-i umumiye-i İslâmiye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir*.[9]

Kur'an tefsirine yaklaşımın en açık bir şekilde ortaya konulduğunu düşündüğümüz bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, mecmuadaki tefsir yazıları, İslâm dünyası hakkında ileri sürülecek fikirlere, yapılacak yorumlara bir mesned teşkil edecek, başka bir ifadeyle Kur'an tefsiri, İslâm dünyasının mevcut sosyo-politik problemlerinin tahlili ve çözüm yollarını tespit etmenin zeminini oluşturacaktır. Hiç şüphesiz bu yaklaşım, dinin temel meşruiyet kaynağı ve referans noktası olarak kabul edildiği bir bakış açısının sonucudur. Gerek Kur'an'ın müslümanların bilhassa bu dünyada karşılaştıkları sorunlara çözüm getirme hususunda sahip olduğu yeterliliğe duyulan inanç, gerekse İslâm adına ileri sürülecek fikirleri Kur'an'a dayandırma ve tasdik etme zarureti, mecmua yazarlarını Kur'an eksenli bir bakış açısına sevketmiştir. Zaten *Sırat-ı Müsta-*

---

7 Reşid Rıza'da ve *Tefsîrü'l-Menâr*'da güncelleştirme problematiği ve bazı örnekler için bk. M. Suat Mertoğlu, *Reşid Rıza'nın Kur'an Yorumu*, İstanbul 2011, s. 66-79. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'ın Mısır'la entelektüel münasebeti konusu için ayrıca doktora tezimizin "Modern Etkiler: Mısır" (s. 20-32) başlıklı kısmına bk.

8 Mecmua Ebûlulâ Zeynülâbidîn (Mardin) ve Eşref Edîb (Fergan) tarafından ve Mehmed Âkif (Ersoy)'un sermuharrirliğinde 27 Ağustos 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. 1912'ye kadar ilk 182 sayısı SM adıyla yayımlanan mecmua sonrasında SR adını almış ve 5 Mart 1925 tarihli 641. sayısına kadar yayımını sürdürmüştür. Mecmua hakkında bilgi için bk. İsmail Kara – M. Ertuğrul Düzdağ, "Sırat-ı Müstakim", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (haz. Ezel Erverdi vdğr.), İstanbul 1998, VIII, 6-9; M. Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul 2008, s. 9-22.

9 [Mehmed Âkif], "Tefsir-i Şerif", SR, I-VIII/1-183, s. 5. İtalikler bize aittir.

kim/Sebilürreşad mecmuasında tefsir yazılarına öncelikli yer verilmesi ve yeni bir tefsire ihtiyaç olduğu görüşünün ısrarla vurgulanması bilhassa mevcut problemlerin Kur'an'ın gözüyle okunmasına, yaşanan hadiseler ve olumsuz gidişatla Kur'an ayetleri arasında paralelikler inşa edilmesine, başka bir ifadeyle, aktüel durumla ilgili görülen ayetlerin söz konusu olaylara tatbik edilmesine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Zira müslümanların durumları ile ilgilenmek mecmuanın genel yayın politikası içinde önemli bir unsurdur. Bu itibarla pratik çözüm arayışlarının mecmuadaki tefsir yazılarının çerçevesinin oluşumunda ve mahiyetinin şekillenmesinde (ayetlerin seçimi ve tefsir tarzı) belirleyici bir rolü olduğu unutulmamalıdır.

Müslümanlar, siyaseten güçsüz duruma düşmüş, ilmî-ticarî-sınaî alanlarda "tedennî", ahlakî alanda "tefessüh" etmişler, velhasıl topyekün "inhitat" içerisine girmişlerdir. Mecmua yazarları, müslümanların modern dönemde yaşadıkları bütün bu olumsuz şartların temelinde, onların dinlerinden ve onun temel kaynağı olan Kur'an'dan uzak düşmelerini ve onu yanlış anlamalarını, Kur'an'ın, siyasî gücün ve toplumsal refahın kaynakları konusundaki talimatlarını ihmal etmelerini görmektedirler. Bu nedenle ilk olarak müslümanların nasıl olup da bu olumsuz duruma düştükleri ve daha sonra da bu durumdan kurtuluş yolları konusunda Kur'an'ın neler söylediğini gözler önüne sermeyi, bu şekilde müslümanları intibaha davet ederek onların terakki ve tealisine hizmet etmeyi bir vecibe olarak görmüşlerdir.

Mecmua yazarlarının İslâm dünyasının mevcut siyasî, iktisadî, toplumsal vs. problemlerini Kur'an ayetleri ile ilişkilendirmeleri ve bu sorunlara Kur'an'dan çözümler arama yönünde gayret etmeleri, Kur'an'ın müslümanlara her alanda rehberlik edebilme yeterliliğine olan inançlarının tabiî sonucudur. "Hidayet rehberi" (*bedreka-i hidayet*)[10] olarak tavsif edilen Kur'an'ın bilhassa siyasî ve ictimaî boyutu, beşeriyetin her dönemdeki ihtiyaçlarını tatmin etme konusundaki yeterliliği çeşitli vesilelerle vurgulanmıştır:

> Sen dinin talîmât-ı celîlesine ihâle-i nigâh-ı dikkat et. Bedhâhânın dîn-i mübîn-i İslâm hakkında bir vesile ile cüretyâb oldukları hilâf-ı hakikat bühtanlara aldanma. Onların: Dinî, edebî, ahlakî, sıhhî, ictimaî, iktisadî, idarî, siyasî, hikemî.. diye sayıp dökûp de bitiremedikleri mehâsin ü kemâlâtın kâffe-

[10] "[Kitabullah] Bir bedreka-i hidayet ki insana dâreynde selamet ü saadet yollarını gösterir", Bereketzade İsmail Hakkı, "Envâr", *SM*, IV/87, s. 147.

> sini asl-ı usûli'd-dîn olan Furkân-ı Mübîn câmidir. Ahkâm-ı aliyyesi her asır ve zamana muvafıktır. Beşeriyetin dâreynde refah ve saadetini mütekeffildir.[11]

ولاتنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم ayetini (Enfâl 8/46) tefsir eden Manastırlı İsmail Hakkı, söz konusu ayette dile getirilen "birbiriyle münazaa etmenin zafiyet sebebi olduğu" konusunu işlerken Kur'an'ın siyasî boyutuna şu şekilde bir göndermede bulunur: "Nasıl siyasî kitaptır Kur'an. Allah bize siyasî ders veriyor".[12] ألم تر إلى الذين خرجوا من ديارهم şeklinde başlayan ayetlerdeki (Bakara 2/243-244) içtimaî hakikatlere dikkat çeken Aksekili Ahmed Hamdi ise Kur'an'ın içtimaî boyutuna şu şekilde işaret eder:

> Eğer fikrimizi ruh-ı ayetle biraz temas ettirecek olursak pek çok hakâik-i ictimaiye tecelli ediyor; nihayet ulûm-i ictimaiyenin üssü'l-esası Kur'an olduğunu tasdike mecbur oluyoruz. Bu suretle fikr-i beşer tasdik ediyor ki: Her asırda gelecek heyet-i ictimaiyenin saâdet ü selametini temin edecek meârif-i lâ tuhsâyı ihtiva eden bir kitap varsa o da Furkân-ı Hakîm'dir.[13]

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuasında İslâm dünyasının mevcut problemlerinin ve içinde bulunduğu toplumsal şartların Kur'an perspektifinden tahlili ve çözüm yollarının tespiti konusunda çoğu zaman "güncelleştirme" diyebileceğimiz bir yola başvurulmakta, mevcut hadiselerle kimi ayetler arasında paralellikler, birebir ilişkiler inşa edilmekte ve sonuçta bu ayetler söz konusu hadiselere tatbik edilmektedir. Kur'an'ın sadece belli bir tarihsel kesitin vakıasıyla değil kıyamete kadar yaşanacak bütün beşerî ve toplumsal vakıalarla ilişkilendirilmesinde yadırganacak bir durum yoktur. Bu tutum aslında, Kur'an'ın tüm insanlığı doğru yola iletmesi hedefine de uygun düşer. Ne var ki, Kur'an'la belli somut olayların ilişkilendirilmesi, bir tür yorum anlamına geleceği için dikkatli davranılması ve bunun için birtakım şartların yerine getirilmesi gereklidir. Aksi takdirde ilahî metnin istismar ve manipüle edilmesi söz konusu olabilecektir.

Kur'an ayetlerinin belli somut hadiselere tatbik edilmesi noktasında klasik tefsir birikimi ile *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasının yaklaşımı arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Klasik dönemde bazı itikadî ve siyasî fırkalarla ilgili nadir örnekler dışında Kur'an'la yaşanan vakıa arasında doğrudan bir ilişki tesis edilmemekte, ayetler yaşanan somut olayların dışında adeta bir üstdüzlemde ele alınmakta, ayetlerin anlamı ve onların tekabül ettiği somut karşılık-

---

[11] Bereketzade İsmail Hakkı, "Necâib", *SM*, II/38, s. 179.

[12] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/36, s. 159-160.

[13] Aksekili Ahmed Hamdi, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/35-217, s. 162.

lardan genel olarak söz edilmekte ve bu şekilde ayetlerin mevcut durumla dolaylı-gevşek ilişkisi kurulmaktadır. Bu itibarla klasik dönemde Kur'an ayetlerinin belli somut olaylarla ilişkisi noktasında bir tayin, birebir ilişkilendirmeden ziyade genellemeler yoluyla yapılan bir tasvir ve tavsif söz konusudur. Klasik dönemde güncelleştirme kapsamında görülebilecek bazı uygulamalara zaman zaman rastlanmakla birlikte[14] klasik müfessirlerin bu hususta daha dikkatli davrandığı, en azından bunu doğrudan tefsir faaliyetinin bir parçası olarak niteleme hususunda daha çekingen davrandıkları söylenebilir. Buna mukabil *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasında Kur'an ayetleriyle o dönemin aktüel ilişkileri arasında doğrudan, isim vs. tayin ederek birebir ilişkiler tesisi yoluna gidilir. Böyle bir yola gidilmesinde etkili olduğu akla gelebilecek bir kaç nedenden söz edilebilir:

Her şeyden evvel mecmua yazarlarının -yukarıda işaret edildiği gibi- Kur'an'ın, müslümanların sadece ahiret hayatına ilişkin yönlendirme değil, bir o kadar, belki daha ziyade, bu dünyaya ait işlerini tanzim etme, siyasî ve ictimaî direktifleriyle her alanda onlara rehberlik etme kudretine sahip bir kitap olduğu inancını taşımaları bu hususta rol oynamıştır. Ayrıca mecmua yazarlarının olaylar karşısında sergiledikleri tavrı ve ileri sürdükleri fikirleri meşrulaştırma noktasında, genel olarak güncel hadiselerle doğrudan irtibatının sağlanmaya elverişli bir karaktere sahip olan Kur'an'ın müslümanlar nezdindeki mevkiinden istifade beklentisinin de böyle bir yola gidilmesinde etkisi olduğu düşünülebilir. Keza modern düşünürlerin genel yaklaşımı içerisinde önemli bir rol oynayan kaynaklara dönüş hareketinin, Kur'an'dan hareketle bir ıslah projesi gerçekleştirme ve "ilhamı doğrudan Kur'an'dan alıp asrın idrakine söyletme"[15] arzusunun rolünden de söz edilebilir.

Güncelleştirme Alanları: Gündelik Politika ve Toplumsal Hastalıklar

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuasında yer alan güncelleştirme örneklerinin -motive edici endişeler ve güncelleştirmeye konu olan alan itibariyle- iki grupta mütalaa edilebileceği kanaatindeyiz. Bunlardan ilkinde siyasî endişe ve beklentilerin ağır bastığı, gündelik siyaset, aktüel siyasî olaylar ve bu olaylar içinde yer alan kimi aktörlerin durumuyla bazı ayetler arasında paralellikler

---

[14] Ebûbekir İbnü'l-Arabî, Kurtubî ve İbn Teymiyye'nin bazı ayetleri kendi dönemlerindeki olaylara tatbik örnekleri için bk. Dâmir, *a.g.e.*, s. 103-128.

[15] Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat, Altıncı Kitap: Âsım* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 403.

kurulması ve ayetlerin bu şekilde güncelleştirilmesi, ikincisinde ise genel İslâm endişelerin ağır bastığı, müslümanların umumî durumu; toplumsal hastalıkları ve bunlardan kurtuluş noktasında bir güncelleştirilmeye gidilmesi söz konusu dur.

Bazı Kur'an ayetlerinin çeşitli siyasî-itikadî hizip ve guruplara tatbik edilerek yorumlanması, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren -bilhassa muhtelif fırkaların ortaya çıkmasından itibaren- karşılaşılan bir durumdur.[16] Birtakım ayetleri bizzat Hazreti Peygamber (a.s.)[17] ve sahabe ya da tâbiîn gibi seleften bazı kimseler tarafından sonradan zuhur eden bazı hadiselere ve Haricîler gibi bazı gruplara tatbik edilerek tefsir edildiği şeklinde rivayetlere[18] rastlansa da bu yaklaşımın yaygın bir şekilde kullanılması, umumiyetle bidat fırkalarının başvurduğu bir yol olup, neredeyse onlarla özdeşleşmiştir. Bu özdeşleşmenin altında yatan sebebin de, bu tür fırkaların ayetlerin tevili ve bazı hadiselere tatbik edilmesinde aranan şartlara riayet etmemeleri ve fırka taassubuyla bir istismara yönelmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Ömer'in Harûriye fırkası hakkındak

---

16 Suat Yıldırım, *a.g.m.*, s. 81 vd. Konuyla ilgili çeşitli örnekler için ayrıca bk. Ignaz Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, Unveränderter Neudruck Leiden, 1952 (Leiden 1920 baskısından ofset), s. 263 vd. Modern dönemde Tantâvî Cevherî ve Seyyid Kutup'ta ayetlerin 'günümüze uyarlanması' konusu için de bk. J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, trc. Şaban Ali Düzgün, Ankara, 1994, s. 46-47.

17 Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Hz. Peygamber'in فأما الذين في قلوبهم زيغ ve أم الذين اسودت وجوههم ayetlerinden (Âl-i İmrân 3/7 ve 106) murad olan kimselerin Hâricîler olduğu şeklindeki rivayet için bk. Yıldırım, *a.g.m.*, s. 88. Keza Hâkim'in *Müstedrek*'inde Hazret-i Peygamber'in فسوف يأتي الله بقوم يحبهم ويحبونه ayetinde (Mâide 5/54) Allah'ın kendilerini sevdiği, kendilerinin de Allah'ı sevdiği şeklinde söz edilen kavmi Ebu Musâ el-Eşarî'nin kavmi olarak tefsir etmesi hakkında bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, IV, 383 vd.

18 Bu tür rivayetlerde dile getirilen tatbik örneklerinin selefin kendi ictihadlarına dayandığı anlaşılmaktadır. Mezhep taassubunun da rol oynamış olabileceği ihtimalinden dolayı bu rivayetlerin titizlikle tahkiki gerekmektedir, bk. Yıldırım *a.g.m.*, s. 85 ve 101. Bu meyanda zikredilenler arasında Hâkim'in *Müstedrek*'inde yer alan bir rivayete göre Musab b. Sad, sahabeden olan babasının الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه ayetini (Ra'd 13/25) Harûriye fırkasına tatbik ettiğini söylemektedir, bk. Taberî, *a.g.e.*, VIII, 188. Kurtubî ise söz konusu ayetin Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından aynı fırkaya tatbik edildiğini söyler, bk. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1987, IX, 314. Diğer taraftan İbn Kesir ayeti münafıkların özellikleri bağlamında tefsir eder ve herhangi bir fırka ile ilişkilendirmez, bk. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2 bsk., Beyrut 1996, II, 665. Bazı ayetlerin çeşitli hadise ve fırkalara tatbik edilmesine dair seleften gelen başka rivayetler ve bunların değerlendirilmesi için ayrıca bk. Yıldırım, *a.g.m.*, s. 85 vd.

görüşünün ne olduğu sorusuna Nâfi, onların alamet-i fârikası olarak görülen bu hususlaki yaklaşımlarını tasvir ederek cevap vermiştir: "O [İbn Ömer], onları mahlukatın en şerlisi olarak görüyordu. Zira onlar kafirler hakkında nâzil olan âyetleri, mü'minler hakkında inmiş gibi sayma yoluna gittiler".[19]

Ayetlerin yorumlanması (tevili) ve bir tür yorum olan, ayetlerin somut bazı olaylara tatbik edilmesinin bu şekilde suistimal edilmesi, onların indiriliş gayelerinin dışında uygulanması tehlikesi karşısında usûl âlimleri, birtakım kriterler tespit ederek bu suistimali önlemek istemişlerdir. Şâtıbî yapılacak yorumun Arap dil kaidelerine ve kelamın zahirine uygun olması ve başka bir yerde bu yorumun sıhhatine delalet eden bir şahit olması şartlarından söz ederken[20] bunlara, yapılacak yorumun bir Kur'an nassına, ya da üzerinde icmaya varılmış şerî bir kaideye aykırı olmaması ve -konumuz açısından son derece önemli olan- nassın sebeb-i nüzul açısından sevkedildiği gayenin göz önünde tutulması gibi diğer bazı şartlar ilave edilir.[21] Ayrıca Kur'an'ın mübhem ve mücmel ayetlerine ait işaretlerin mutlak olarak anlaşılması, bir tayin ve tahsise gidilmemesi, bu ifadelerin haklarında sâdık ve caiz olan bütün fertlerin, o ayetlerin şümûlüne dâhil sayılması ve nihayet ayetlerin kapsamına dâhil edilen fertlerin, ayetlerin murad ve maksudları değil, mâsadakları olarak kabul edilmeleri gerektiği de söylenmiştir.[22]

Klasik dönemde daha ziyade bidat ehlinde görülen[23] ayetlerin gündelik politik hadiselere tatbik edilmesi, birçok modern müslüman düşünürün ve bu arada İslâmi endişeleri bulunan *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasının sıkça başvurduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Mecmua yazılarında nasların güncelleştirilmesi ve aktüel hadiselere tatbik edilmeleri en fazla "sebebin hususî olmasının hükmün umumî olmasına mani olmayacağı" şeklindeki klasik usul kaidesine dayandırılır.[24] Ayetlerin anlamının belirli bir zaman dilimi ve muhatap kitlesi ile sınırlandırılması, tefsirde bazı kıssa ve israiliyâta dair

---

19 Buhârî, 'Mürteddîn', 6 (muallak hadis); Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, *el-Muvafakât fi usûli'ş-şerî'a* (nşr. Abdullah Dırâz), Beyrut 1994, III, 311.

20 Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 357.

21 Tevilde aranan şartlar için bk. İbrahim b. Hasan b. Sâlim, *Kadiyyetü't-te'vîl fi'l-Kur'âni'l-kerîm beyne'l-gulât ve'l-mu'tedilîn*, Beyrut 1993, I, 135 vd.

22 Yıldırım, *a.g.m.*, s. 101.

23 Yıldırım, *a.g.m.*, s. 101.

24 Bk. Mehmed Fahreddin, ["Tefsir-i Şerif"], *SR*, I/VIII/22-204, s. 414; aynı yazar, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/36-218, s. 182; Aksekili Ahmed Hamdi, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/37-219, s. 197-198.

rivayetlerin bu amaçla kullanılması eleştirilir. ألم تر إلى الذين خرجوا من ديارهم وهم ألوف حذر الموت... şeklinde başlayan ayetler (Bakara 2/243-244) bağlamında bu konuya temas eden Aksekili Ahmed Hamdi, bu tür rivayetlerin, ayetlerin her hal ve zamana tatbik edilmesinin önünde engel teşkil ettiğinden söz eder:

> (...) Bu üslûb-i nezîh-îzâh, kudret-i fâtıranın bu lâ yetegayyer kanununu her hal ü zamana tatbik etmek için rûh-ı ayetle kâbil-i telif olmayan birtakım kasas ve hikâyâtı, asıl ve esası olmayan isrâiliyâtı nakil ve hikaye edecek değiliz. Biz yalnız bu nass-ı ezelîyi kıyamete kadar tevâlî edecek olan hâdisât-ı dehrin bir mirât-ı tecellîgâhı olması nokta-i nazarından tedkik edeceğiz.[25]

واذكروا إذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض ayetinin (Enfâl 8/26) sebeb-i nüzûlüne değinen Manastırlı İsmail Hakkı da ayetlerin anlamının sınırlandırılmaması gerektiğini, ayetlerin farklı hadiselere tatbik edilebilir/güncelleştirilebilir olduklarını şu şekilde temellendirir:

> (...) Sebeb-i nüzûlü böyledir. Lakin sebeb-i nüzûle bakarak manası hemen ondan ibarettir, başka işareti, mazmûn-i şerifi yoktur, demek hata-yı azîmdir. Ne usulce, ne kelamca buna mâni gösterilemez. Belki elfâz-ı şerîfesinin mevzûâtına halel getirmeyerek, aslını bozmayarak her ayet-i kerimeye birçok meâni-i latîfe, tatbikât-ı hâriciye zikrediyorlar. Mâ-sîka-leh yine esbâb-ı nüzûlü addolunur. Bununla beraber öyle serâir ve dekâyıkı, mezâmîn-i celîlesi gösterilirse cihan buna hayran kalır.[26]

Mecmuada güncelleştirmeye konu olan alanların başında gündelik siyasetin geldiğini yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda siyasî hadiselerin değerlendirilmesi, siyasî açıdan bazı kişi ve kurumların övülmesi/desteklenmesi veya muhalif olunan kişi ve kurumların yerilmesi/eleştirilmesi genelde ayetlerin güncelleştirilmesi, ayetlerle gündelik hadiseler arasında isim vs. belirtilerek birebir paralellikler kurulması, ayetlerin şu ya da bu kimselere hamledilmesi, onlar üzerinde tatbik edilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuası II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayın hayatına giren, siyasal olarak Meşrutiyet yönetiminin ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yanında ve istibdad adı verilen II. Abdülhamid yönetiminin karşısında yer alan bir yayın organıdır.[27] Mecmuada, bilhassa yayın hayatına

---

[25] Aksekili Ahmed Hamdi, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/35-217, s. 162.

[26] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/28, s. 31.

[27] Mecmua bu duruşunu Otuzbir Mart hadisesinden sonra II. Abdülhamid'in hal' fetvasının yayınlandığı ilk sayıda, bu hadise esnasında yayınına niçin ara verdiğini izah ederken açıkça ortaya koymaktadır: " '*Sırat-ı Müstakim*' devr-i Meşruti-

atılmasını takip eden aylarda çeşitli ayet ve hadislere dayanarak istibdad idaresini, müstebidleri tenkit eden, meşruti yönetim biçimi ve onun siyaset usulü olarak kabul edilen şurayı ve gerçekleştirildiği yer olarak parlamentoyu, keza bu Meşrutiyet'in gelişini mümkün kılan hürriyet kahramanları olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarını öven, destekleyen pek çok yazı çıkmıştır.

Mecmuada nasların güncelleştirilmesi ve aktüel siyasî hadiselere tatbik edilmesi en yoğun bir şekilde Manastırlı İsmail Hakkı'nın mecmuada yayınlanan siyasî muhtevalı çeşitli yazılarında ve bilhassa kürsü vaizi olduğu Ayasofya camiinde verdiği vaazlarında görülür. Propaganda mahiyetindeki bu vaazlar *Sırat-ı Müstakim*'in başlangıçta iki sahibinden biri ve aynı zamanda mesul müdürü olan Eşref Edib (Fergan) tarafından vaaz esnasında notlar halinde kaleme alınmış ve bilahare mecmuada yayınlanarak geniş halk kitlelerine ulaştırılmıştır. Manastırlı adeta bir politika platformu haline getirdiği Ayasofya kürsüsünde ağırlıklı olarak güncel siyasî hadiseleri günün anlamına uygun olarak seçilen ayet ve hadisler ışığında yorumlamıştır. "Devr-i sâbık" olarak anılan istibdad yönetimi ve yöneticilerinin kötülüğü, hürriyetin ilanı ve hürriyet kahramanları olarak tavsif edilen İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının faziletleri, meşruti idarenin ve modern dönemin bir gereği olan kanun karşısında müslüman ve gayri müslim Osmanlı vatandaşlarının eşitliğini ifade eden müsavat politikalarının İslâm'a uygunluğu gibi meseleler bu vaazların en önemli konuları arasında yer alır. Manastırlı dışında daha pek çok mecmua yazarı aynı yolu izlemiş, gündelik siyaset ve aktüel hadiseler karşısında tavırlarını belirlerken, ayetlerin güncelleştirilmesi yoluna başvurarak görüşlerini bu yolla meşrulaştırmaya, muhatapları nezdinde kabule şayan kılmaya ve kendilerine yöneltilecek eleştirileri bertaraf etmeye çalışmışlardır.[28]

---

yet ile beraber doğmuş, istibdadın çizdiği eğri hatt-ı hareket içinde yürümemeğe ahd u misak etmiş bir gazete olduğu için iki hafta imtidad edip zor-ı bâzû-yi hamiyetle imha edilen devr-i cedîd-i istibdad içinde bi't-tab' arz-ı dîdâr edemeyecekti", *SM*, [Şeyhulislâm Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin fetvasına binaen Meclis-i Umumî'nin II. Abdülhamid'i hal' etmesi kararına mecmuanın yorumundan], *SM*, II/34, s. 113-114.

28 Mecmuada nasların güncelleştirilmesi konusunda pek çok örneği ihtiva eden ve siyasî yönü oldukça bariz bir metin olarak Otuzbir Mart hadisesini müteakip isyancılara verilen cezaları mazur göstermeye çalışan bir beyannameye işaret etmek isteriz, bk. Şeyhulislâm Mehmed Sâhib "Beyanname", *SM*, II/51, s. 386-387, Arapçası da mecmuanın 54. sayısında yayınlanmıştır. Bu beyannamenin değerlendirilmesi için ayrıca bk. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 40-42.

Mecmuada güncelleştirme ameliyesinin çeşitli yollarla gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bu bazen ayetin belli bir bağlam içinde sadece metnine atıf yapılması şeklinde olduğu gibi, bazen de ayetin tefsiri ele alınırken isim vs. tayin edilerek daha somut bir şekilde yapılır. Bunun dışında ayetlerin mealleri verilirken yapılan bazı tasarruflar da aynı amaca hizmet eder. Meallerde tasarruflar umumiyetle maksada uygun bazı kelime ve terkiplerin ilavesiyle olmakla birlikte, ayet meali günün şartlarına bazen öylesine adapte edilir ki, hangi ayetin söz konusu olduğunu farketmek zorlaşır. Ayetlerin güncelleştirilmesi konusunda en velûd yazarlardan biri olan Alay müftüsü Mehmed Fahreddin'in واعتصموا بحبل الله جميعا ولاتفرقوا ayetini (Âl-i İmrân 3/103) o günün şartlarına tatbik ederek verdiği serbest meal bu türün en çarpıcı örneğidir:

> (..) Bu ayet-i celîlenin bize has olan hitab-ı ezelîsi şöyle diyor: "Ey Müslümanlar hablullâhi'l-metîn olan Kur'an'ıma hepiniz birden dört el ile sımsıkı sarılınız! O düstûr-i ezelîden, o 'hüden li'l-müttakîn'den ayrılıp da dûçâr-ı tefrika olmayınız! Yâd ediniz, gözünüzün önüne getiriniz o kara günleri, o eyyâm-ı felaketi, ki siz birbirinize düşman idiniz! Siz yekdiğeriniz aleyhinde hafiyelik eder, jurnaller verir, hânumânlar yıkar, aileler, ocaklar söndürürdünüz. Siz dün yetimler, 'alîl pederler, kötürüm analar ağlatırdınız! Siz zindanlarda, menfâlarda zincirler sürükler; enînler, feryadlar ederdiniz! Siz camilerinizde adl ü ihsanı, emanetin ehline tevdiini, her işinizde meşvereti emreden, zulme, istibdâda lanet-hân olan âyât-ı celîle-i Kur'âniyeyi cehren tilâvetten men olunur; daha namazdan selam vermeden hafiyelerin, kandilleri cebren söndürmek için kayyûmları darb u tahkîr ettiklerini görür, hüngür hüngür ağlayarak çıkar giderdiniz! Siz vatanınızın, namus ve istiklalinizin, kişver-i hilafetin can çekişmekte olduğunu kolu bağlı esirler gibi seyreder ve imdadına koşamazdınız. İnkırazınıza, mahvınıza ramak kalmıştı. Allah, sizin kalplerinizi telif etti. Sizi Kur'an-ı Kerim'in etrafına topladı. Sizi barıştırdı, öpüştürdü. Gözyaşları dökerek (ya ölüm ya hürriyet) diye Kur'anımı öptünüz! Üzerine el basarak yeminler, kasemler, ahdler, misaklar ettiniz! Ve o sayede hür olarak On Temmuz sabahu'l-hayr-i inkılabına dahil oldunuz! Allah'ın size lutfen ve merhameten ifâza ve ibzâl buyurduğu şu bînazîr nimet-i uzmânın kadrini biliniz! Daima müttehid, daima yekvücud olduğunuz halde

---

Reşid Rıza, bu beyannamede ayetlerin aktüel hadiseler üzerine tatbik edilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade eder, bk. "İ'tibâru'l-muslihîn bihâze'l-belâği'l-mübîn", *Mecelletü'l-Menâr*, XII/8 (Selhu Şa'bân 1328/14 Eylül 1909), s. 604. Ayetlerin anlamının muayyen bir zaman ve muhatapla sınırlandırılmaması, her döneme tatbik edilmeye elverişli görülmesi *Tefsîru'l-Menâr*'da da kabul edilen temel bir ilkedir, bk. *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut 1999, I, 151.

livâü'l-hamd-i hilafet altında hürriyetinizle, şevket ü saltanatınızla yaşayınız, yaşamağa çalışınız!...".[29]

İstibdad ve meşrutiyet dönemleri ile müstebidler ve hürriyet taraftarlarına tatbik edilen ayetlerin sayısı oldukça kabarıktır. Mecmuanın tefsir anlayışı içinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüzden bu güncelleştirme örnekleri üzerinde biraz genişçe durmakta yarar görüyoruz.

Balkanlar'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının o bölgedeki ordu gücünü de kullanarak II. Abdülhamid'i 1878'de askıya aldığı Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda bıraktığı ve tarihe On Temmuz İnkılabı olarak geçen (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908) hürriyetin ilanından bir gün sonra tesis edilen ve bu tarihten kısa bir zaman sonra (14 Ağustos 324) yayınlanmaya başlayan mecmuada birtakım ayetlerin, yönetim anlayışındaki farklılığa işaret eden bu iki farklı döneme tatbik edildiği görülmektedir.

Manastırlı İsmail Hakkı, önce واذكروا إذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض ayetinin (Enfâl 8/26) o günün şartlarına, dolayısıyla bir güncelleştirmeye ne kadar müsait olduğunu izah eder, daha sonra ise ayetin mealini yaşadığı döneme tatbik ederek verir:

> Şimdi bu ayet-i celîle bizim hakkımızda o kadar kâbil-i tatbiktir ki buna hayran olmamak kâbil değildir. On Temmuz'dan evvelki halimizi düşünün. Ne kadar azlık idik. Hele hakkaniyet taraftarları, az çok hamiyet taraftarları... bîçareler neler çekiyorlardı(...) Şimdi واذكروا إذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض: Düşününüz ne kadar zaif, ne kadar bîçare idiniz. Hafiyeler, jurnalciler etrafınızı sarmıştı. تخافون أن يتخطفكم الناس: Nâsın ansızın sizi yakalayıp götürmesinden korkar idiniz. Her dakika mevte mahkum idiniz. Sorusuz, sualsiz istibdada kurban oluyordunuz.. Hala öyle misiniz?.. Hayır! Çünkü فئاواكم وأيدكم بنصره: Allah sizi îyvâ etti. Size me'vâ verdi. Makarr u menzil sahibi oldunuz. Yani vatanınıza sahip oldunuz. 'Vatan' demeye hak kazandınız, hürriyete, hürriyet-i lisana malik oldunuz...[30]

Aynı yazar başka bir yerde, Allah'ın müminlerin kalplerini birleştirdiği gibi Hz. Peygamber'in onların kalplerini birleştirmeye -dünyadaki her şeyi verse bile- muvaffak olamayacağından söz eden لو أنفقت ما في الأرض جميعا ayetini (Enfâl 8/63), hürriyetin ilanı ile müslüman ve gayri müslim tebea arasında oluşan

---

[29] Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad", *SR*, I-VIII/7-189, s. 122-123.

[30] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/28, s. 31. Manastırlı aynı yerde ayette geçen müstaz'afı önce bütün Osmanlılara, daha sonra ise hususen İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarına tatbik ederek izah etmektedir.

yakınlaşmaya ve birliğe tatbik etmektedir:

> Milel-i gayri İslâmiye ile müslümanlar bi-inayetillahi teala öyle yek-vücûd olmuştur... Çünkü herkesin yüreği yanmış idi. En meşhur sergerdeler geldiler, Selanik'te silahlarını teslim ettiler. En meşhur Bulgar reisleri gelip ızhar-ı şâd-mânî eylediler. Bu muvaffakiyeti öyle tasvîb ettiler ki hayret!.. (...لو أنفقت) Bütün dünyanın milyonlarını sarfetsen bu muvaffakiyeti istihsal kâbil değildir. Bu para ile olur şey değil. Böyle kana susamış, birbirlerine düşman olmuş, daima mukâtelât içinde yaşamış... Böyle akvâmın bir an içinde yek-vücûd olması... Hakikaten harikadır, mucize-i Ahmediyedir, keramet-i acîbedir.[31]

Başka bir mecmua yazarı da ...واعتصموا بحبل الله ve ...ولاتكونوا كالذين تفرقوا ayetleriyle (Âl-i İmrân 3/103 ve 105) istibdat ve meşrutiyet devri arasında paralellikler kurmakta, istibdat devrinde Âli İmrân 3/105. ayetin (teferruk halinin) geçerli olduğunu, meşrutiyetin ilanı ile istibdadın bertaraf olduğunu söyleyerek artık Âl-i İmrân 3/103. ayetin tecelli edeceğini belirtmektedir: "واعتصموا sırrı tecelli etmek ve ona tevfik-ı hareket olunmak için kaviyyen bu habl-i meşrutiyete itisam ve temessük ve o delaletle tereffu, menâfi-i şahsiye tahtında muhalif fırkalar teşkilinden tevakkī icab eder".[32]

II. Abdülhamid döneminde, yönetim muhalifi bazı kimseler tarafından padişaha dalkavukluk etmek ve kalemini istibdad yönetimini meşrulaştırmak için kullanmakla suçlanan[33] Ahmed Midhat ise, hürriyetin ilanından sonra istibdad döneminden söz ederken صم بكم عمي ayetini (Bakara 2/171) kastederek "Bu ayetin sırrına adeta mazhar olmuştuk" demektedir.[34] Ahmed Mâhir ise istibdad döneminden bahsederken başka bir ayete, وكم قصمنا من قرية كانت ظالمة ayetine (Enbiyâ 21/11) göndermede bulunur:

> Ezcümle sabâhu'l-hayr-ı hürriyetin şa'şa'a-i uyûn-ârâsıyla nihayet bulan o şeb-i dehşet-engîz-i istibdâdda yolunu şaşırarak nereye gittiğini ve nereye basacağını bilmeyen a'mâlar gibi başlarımızı dîvâr-ı zulm u i'tisâfa urarak ellerimizi rastgele bir istinadgâh-ı emel bulabilmek için her tarafa uzattığımız

---

31 Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, I/7, s. 112.

32 Mehmed Ferid, "Teferruk, Temeyyüz", *SM*, II/29, s. 42.

33 M.[Mehmed] K.[Kadrî] Nâsıh, *İstinsâf*, Kahire 1315, s. 12; 14; 19-21.

34 Ahmed Midhat, "Türklüğe Dair", *SM*, I/20, s. 319. Ahmed Naim de bu ayetin istibdad devrinde "vaizlerin de, mütte'izlerin de musavvir-i hal ü şanı" olduğunu söyler, "Vaizler", *SM*, I/2, s. 22.

Hürriyet ve meşrutiyetin ilanına 27/40. ayet ile şükredilmesi örnekleri için bk. Azzûz, "Hürriyet", [trc.] Manastırlı, *SM*, I/23, s. 353; M. Ali Münir, "İsmail Gaspirinski Bey Hazretlerine", *SM*, II/52, s. 409.

sırada idi ki Kur'an-ı Azîmüşşân'dan işbu: (...وكم قصمنا) ayet-i celîlesi güya bizim şu yâr u ağyârı ağlatan ahvâl-i perîşânîmizi neticesiyle müfessir olmak üzere henüz nâzil olmuş bir ferman-ı ilahî zannolunurdu.[35]

Mecmuada hürriyetin ilan edilmesinden duyulan memnuniyet ifade edildiği gibi bu "hayırlı" işe önayak olan İttihad ve Terakki Cemiyeti (bilahare Fırka) ve onun mensupları da her vesile ile tebcil edilir, çeşitli ayetler Cemiyet ve mensuplarına tatbik edilir. Örneğin Manastırlı, İttihad ve Terakki'yi desteklemeyi Âl-i İmrân 3/103 ve Enfâl 8/46 gibi birlik ve beraberliği emreden ayetlere, ona muhalif olan fırkaları desteklemeyi ise Âl-i İmrân 3/105 ve Müminûn 23/53 gibi tefrikadan sakındıran ayetlere dayandırmakta, ayrıca birçok fırkanın bulunmasının tefrikaya sebep olacağını söyleyerek Rûm 30/32. ayeti buna delil olarak göstermektedir.[36]

---

35 Ahmed Mâhir, "Mu'cizât-ı Kur'aniye", *SM*, I/3, s. 41. Ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı da hürriyetin ilanında Allah'ın inayeti olmasından söz ederken Enfâl 8/17, En'âm 6/18 ve Fetih 48/10. ayetlere işaret etmektedir, "Mevâiz", *SM*, I/1, s. 13; aynı yazı, *SM*, I/7, s. 111.

36 Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/36, s. 159-160. Yazar önce bu ayetler çerçevesinde ittihadın öneminden, kuvvetin ancak ittihad ile olacağından söz eder, daha sonra ise bu ittihadla neyi kasdettiğini şu şekilde ortaya koyar: "Bugün ihraz ettiğimiz mertebe-i ulyâ hep ittihad sayesindedir. Herkes bilir Cemiyet-i İttihadiye'nin hizmetini. Bütün millet, bütün ordu ittihad etti, o sayede bu terakkîye mazhar olduk. O ittifak ile Allah bize bu nimeti verdi. -Ben de bir fırka olacağım...-Pek iyi. Fakat bakalım göster ne yaptın? Maksadın hizmet ise, gel işte ben hizmet ediyorum. Sen de beraber çalış. Fakat herifte hüsn-i niyet yok. Ayrıca kendine ehemmiyet verir (...) (كل حزب بما لديهم فرحون) [Rûm 30/32]. Bunlar iyi şeyler değil, makul, meşru yollar değil. Maksat hizmet ise cadde belli. Üçü beşi bir yere gelerek ortalığa velvele vermek hıyanettir".

Dönemin önemli bir diğer mecmuasında da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküdar şubesinde Mevlid-i Şerif kıraatini müteakip bir hoca efendinin vaazında Âl-i İmrân 3/103. ayette tefrikanın men edildiği halde Osmanlıların bir kısmının (Hürriyet ve İtilaf) namı altında bir cemiyet kurarak ilahî emre muhalefet ettiklerini söylediği aktarılmaktadır, bk. Nureddin, "Şeyhulislâm Efendi Hazretlerinin Nazar-ı Dikkatine", *Beyânü'l-Hak*, VI/149, s. 2654.

Ehl-i istibdadın Yûnus 10/23 ve Fâtır 35/43. ayetlerin kapsamına sokulması, bu kimselerin cezalarını dünyada da görmelerini Rûm 30/41. ayete, belalarını bulmalarını ise En'âm 6/45. ayete dayandıran bir örnek için bk. Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, I/15, s. 237-249. Meclis-i Mebusan'ın "muktezâyı şer'in en büyük misali" olduğunu Âl-i İmrân 3/104. ayete dayandıran bir örnek için ise bk. Şeyhulislâm Mehmed Sâhib, "Beyanname", *SM*, II/51, s. 387.

Bereketzade İsmail Hakkı ise فإذا عزمت فتوكل علي الله ayetinde (Âl-i İmrân 3/159) sözü edilen tevekkülü izah sadedinde tevekkülün kana uyuşukluk ver mek, kişiyi atalete sevketmek şöyle dursun, ruha zindelik verdiğinden, kişiy çalışmaya sevkettiğinden söz ederken tevekkülle ilgili bir diğer ayeti, "fırka-hamâset, kahraman-ı ümmet" olarak tavsif ettiği Cemiyet mensuplarının hürri yet mücadelelerine tatbik ederek temellendirmektedir:

> Bir zamanlar ihvânımız, evladımız ka'r-ı nâ-yâb-ı deryaya atılıyor, adem-âbâda gönderiliyor, âğûş-i mâderden alınıp gurbet ü mihnet illerine sürülüyor idi. Bu mezalim u i'tisâfât-ı canhırâşa karşı mütevekkilen al'Allah meydana atılmak cümleye vecîbe idi. Halbuki huzur u rahatımız feda edilmiyor idi. Ulema hâmûş, meşayih hâmûş, üdebâ hâmûş, hutebâ hâmûş, bütün millet hâmûş idi. Nihayet bir fırka-i hamâset, kahramân-ı ümmet (...قل لن يصيبنا) [Tevbe 9/51] nazm-ı celîlini kendine düstûr-i hareket ittihaz eyledi. Müte-vekkilen al'Allah silah-bedest olarak zalemeye meydan okudu.[37]

Mecmuada hürriyet taraftarları bu şekilde tebcil edildiği gibi, "ehl-i istib-dad", "erkan-ı istibdad" şeklinde tanımlanan ve istibdad yönetimine taraftar olan, daha doğrusu İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan kimseler de kötülenir. Bu maksatla başvurulan en önemli araç/silah ise bilhassa kafirlerden zalim ve fasıklardan söz eden bazı ayetlerin bu kimselere tatbik edilmesidir.

Manastırlı İsmail Hakkı, hürriyetin ilanı ile istibdad dönemindeki zalimlerin cezalarını daha dünyada iken görmelerinden söz edip ختانون أنفسهم إن الله لا يحب من (Yûnus 10/23), لا تحسبن الله (Nisâ 4/107), يا أيها الناس إنما بغيكم علي أنفسكم كان خوانا أثيما (İbrahim 14/42) ve غافلا عما يعمل الظالمون إنما يؤخرهم ليوم تشخص فيه الأبصار لايحيق المكر السيئ إلا بأهله (Fâtır 35/43) ayetlerini bu bağlamda güncelleştirirken,[38] ve İbrahim 14/44 ve 47. ayetleriyle bu kimselerin iktidarlarını kaybetmeleri ve cezalarını bulmaları arasında da ilişki kurar.[39]

---

37 Bereketzade İsmail Hakkı, "Necâib", *SM*, I/13, s. 195. Şeyhulislâm Mehmed Sâhib'in yayınladığı beyannamede de "fırka-i nâciye-i mücahidîn" şeklinde tavsif edilen İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının ehl-i istibdada karşı mücade-lelerinde, إن تنصر الله ينصركم ayetindeki (Muhammed 47/7) "râyeti refettikleri"nden söz edilir, bk. "Beyanname", *SM*, II/51, s. 386.

38 Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, I/4, s. 62; aynı yazı, *SM*, I/15, s. 237.

39 "ما لنا من زوال fikrinde bulunmayan zulüm yapamaz. Bunlar ise kendileri için zeval tasavvur etmezlerdi. O âramgâh-ı mezalimi kendileri için ebedî bir istinadgâh zannetmişlerdi. Fakat kahr-ı Rabbânî bir sâika-i kıyamet şeklinde beyinlerine isabet etti(...) İstibdad alemini kökünden yıktı. Bütün o cebâbireyi hâk ile yek-

Sebepleri hâlâ tam olarak aydınlatılamamış olan Otuzbir Mart hadisesi[40] *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasında bir "irtica hareketi",[41] yani istibdad denilen II. Abdülhamid devrine bir dönüş çabası olarak anlaşılmıştır. Meşrutiyet yönetiminin yanında ve istibdad idaresinin karşısındaki duruşuna işaret ettiğimiz mecmua Otuzbir Mart vakasını müteakip, gündelik siyasete yönelik tavrını daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamış, bu bağlamda ayetlerin güncelleştirilmesini siyasî mücadelenin bir vasıtası olarak daha yoğun bir şekilde kullanmıştır. Önceden genellikle II. Abdülhamid'i istisna ederek istibdad idaresine, padişahı yanıltan kötü idarecilere yöneltilen eleştiriler, bu hadiseden sonra doğrudan onun şahsına yöneltilmiş, Otuzbir Mart'ı tertipleyenlerin ve bu olayın arkaplanında olduğu düşünülen II. Abdülhamid'in toplum nazarında itibar kaybetmeleri için birçok nas bu doğrultuda istimal edilmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı, Otuzbir Mart hadisesi akabinde II. Abdülhamid'in hal' edilmesini yorumlamaya tahsis ettiği yazısında وضرب الله قرية كانت آمنة مطمئنة ayetini (Nahl 16/112) istibdad idaresinin merkezi olan Yıldız Sarayına (karyesine) tatbik etmekte, erkân-ı istibdadın iktidarlarını kaybetmeleriyle bu ayet arasındaki ilişkiyi tefsir usulü açısından şu şekilde temellendirmektedir:

> Karye-i mebhûs-i anhâyı tayinde birkaç rivayet vardır. Fakat bi'aynihâ bilinmesine lüzum yoktur. Cây-ı itibar u ikaz olabilmesi için ahvâl ü avârızını bilmek kâfidir. Kur'an-ı Kerim'den maksad da budur.
>
> Müfessirîn-i izâmın beyan ettikleri vechile vaktiyle Mekke-i Mükerreme ahalisi, sanâdîd-i Kureyş bu mesel-i madrûba mevrid olmuşlardı. Bugün de Yıldız karyesi, rüesâ-yı istibdad tamamen bu ayet-i celîleye makes, hâvî olduğu ahvâl-i habîse ve elîmeye meclâ-yı ibretnüma olduğu vâreste-i inbâdır.
>
> (Karye) tabirinin manâ-yı vâsiine vâkıf olanlarca ıtlâk-ı vâkiin istib'âd olunacak ciheti ve evsâf-ı sâirenin zerre kadar mübâyeneti olmadığı hüveydâdır. Zira senelerden beri oralarda biriken o câ-yı dil-küşâyı me'men u me'vâ ittihaz eyleyen sunûf-i muhtelife-i müstebiddân nâil oldukları nimetin kadrini

---

san eyledi. Milletin intikamını aldı إن الله عزيز ذو انتقام", Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, I/6, s. 95.

[40] 31 Mart 325/13 Nisan 1909 günü patlak veren bu olayın detayları için bk. Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* (haz. Fâik Reşid Unat), 3. bsk., Ankara 1991.

[41] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/34, s. 114.

bilmediler. Mahzâ kendi menâfi-i âcile ve zâilelerini temin için bütün hukûk-ı milleti, menâfi-i umûmiyeyi ayaklar altına aldılar, pây-mâl ettiler...[42]

Manastırlı İsmail Hakkı aynı yazıda kafirlerin yaptıklarının cezasını göre ceklerinden söz eden لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب ayetini (Sad 38/26) v herkesin yaptıklarının ortaya dökületeceğini ifade eden يوم تبلي السرائر ayetin (Târık 86/9) ehl-i istibdadın cezalarını daha dünyada iken görmelerine tatbil etmektedir.[43] Başka bir yazısında ise bir menfaat temin etmek ya da birine zara vermek kasdıyla bir adamı çekiştirenlerin (nemmâm) "sâ'î bi'l-fesâd" addoluna caklarından söz ettikten sonra, yeryüzünde fesat çıkaran bâğîlere verilecel cezadan söz eden إنما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الأرض فسادا ayetin (Mâide 5/33) istibdad devrinin jurnalcilerine tatbik eder:

> Sâ'î bi'l-fesâd olanlar ise este'îzübillah (...إنما جزاء الذين) ayet-i celîlesi mûcebince ceza-yı dünyevîye, cinayetleri derecesine göre katl ve salb u nefy gibi ukubât-ı elîmeye müstehak bulunurlar. Devr-i Hamîdî'de jurnalciliği iltizam edenler mahzâ bu fikr-i fâsid ile âmil oldukları için verdikleri jurnallere akl u hayale gelmeyen ihtimaller, hânumân söndürecek iftiralar dercederlerdi. Ta ki bu sayede arzu ettikleri tesîrât-ı mefsedetkâraneyi görsünler ve ihtirâsât-ı behîmiyelerine kavuşarak karîru'l-ayn olsunlar. Nasıl ki gördüler de, oldular da fakat nass-ı sâlifü'z-zikr-i furkânîye misdâk olarak âkibetü'l-emr 'ale'l-ekser' cezâ-yı layıklarını da buldular.[44]

"Otuzbir Mart fitnesi" bağlamında münafıklardan söz ederken إذا جاءك المنافقون قالوا نشهد إنك لرسول الله... ayetlerinin (Münafikûn 63/1-2) meallerini verer Manastırlı, sözü bu fitneye sebep olanlara, o günün münafıklarına getirmekte bu meyanda "aslı, nesli belli olmayan", "bilmem nereden gelmiş", "kendisin

---

42 Manastırlı İsmail Hakkı, "İbret-i Azîme", *SM*, II/36, s. 145-146. Yazar aynı yerd ayetin (...فأذاقها الله لباس الجوع والخوف) sırrının şu şekilde zuhur ettiğinden söz eder "Hükümdar-ı mutlakları ile beraber mahv u izmihlallerine meşiyet-i Rabbâniy tealluk eyledi. Adalet-i ilâhiye tamamen müşahede olundu. A'vân ve ensârlarıyl birlikte şimdi cümlesi şer'-i şerîfe karşı titriyorlar, mal u can korkusu çekiyorlar"

Bu yazıdan altı gün sonra yayınlanan bir yazısında Reşid Rıza da Abdülhamid'i hal' edilmesini değerlendirirken söz konusu ayetle beraber daha birçok ayeti (Âl i İmrân 3/26; İbrahim 14/42-43; Ra'd 13/11 ve 25; Haşr 59/2; Müddessir 74/32-37 Kasas 28/81) Abdülhamid'e ve ehl-i istibdada tatbik etmektedir, bk. "İhde'l-kibe ve kübra'l-'iber", *Mecelletü'l-Menâr*, XII/4, s. 276-279, 29 R. Âhir 327/19 Mayıs 1909

43 Manastırlı İsmal Hakkı, "İbret-i Azime", *SM*, II/36, s. 146.

44 Manastırlı İsmail Hakkı, "Casusluk", *SM*, II/45, s. 290. Yazar aynı yerde Hucurâ 49/12, Kalem 68/11 ve Hümeze 104/1 gibi tecessüs ve nemîmeden söz eden ayetle ri de istibdad döneminin hafiye ve jurnalcilerine tatbik etmektedir.

derviş diyen" deccallerden ve bu fitne sebebi ile istibdadı geri getirmek isteyen birinden bahsederken, -bağlamdan hareketle söylersek- söz konusu ayetleri Kıbrıslı Derviş Vahdetî'ye ve II. Abdülhamid'e tatbik etmektedir.[45]

Aynı Manastırlı, hainlerden söz ederken, Allah'ın bu kimselerin tasvip etmediği düşünce ve inançlarını tasarlarken yanlarında olduğundan söz eden Nisâ 4/108. ayeti Derviş Vahdetî'nin reisi olduğu İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne tatbik etmektedir:

> '...وهو معهم إذ يبيتون' Onlar birtakım hileler düşündüler, tedbirler, tezvirler, türlü türlü fesatlar kurdular (...) Bunlar da geçenlerde böyle yaptılar. Sûret-i haktan göründüler. Türlü türlü hileler kurdular. Herkesi birbirinden hileye düşürdüler. Araya husumet ilkâ ettiler. Nefer zabitini tanımazsa, efrâd-ı askeriye kendi âmirlerine inkıyad etmeyecek dereceye gelirse artık o millette selamet kalır mı? Sonra talebeler de hocaların aleyhinde. Burada pek değilse de başka yerlerde ekser talebeler bu fikirde imiş. Bir haylisi 'İttihad-ı Hamîdî' Cemiyeti'ne[46] dahil olmuşlar. Hocalarına öyle derlermiş: ... -Siz de İttihad-ı Muhammedî'ye gireceksiniz!...[47]

Otuzbir Mart olayının bastırılmasında rolü olanlara toplum olarak şükran borcunun bulunduğundan söz eden başka bir yazıda ise Manastırlı İsmail Hakkı, zalimlerin, bâğiyâne hareket edenlerin akibetinden söz eden bazı ayetleri zikrettikten sonra, bu ayetlerin aktüalite ile ilgisini şu şekilde kurar:

> Zulm ü udvân irtikâbıyla bâğiyâne hareketin vehamet-i encamını tasvir makamında ...يا أيها الناس إنما بغيكم على أنفسكم [Yûnus 10/23], ولايحيق المكر السيئ [Fâtır

---

[45] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/40, s. 224. Yazarın birkaç satır sonra o günün münafıklarından söz ederken kullandığı şu ifadeler ayetlerin II. Abdülhamid'e tatbik edildiğini göstermektedir: "Ne melûn şeytan. Ortalığı yakacaktı. İnsan demeyecekti. Ne kadar akl-ı selim ashâbı varsa hepsinin vücudunu kaldıracak. Sonra istediği gibi hüküm sürsün, mezalimi eline alsın. Hasılı tamamıyla istibdadı iade etsin... fikri bu idi".

Mecmuanın Otuzbir Mart hadisesinden sonraki II. Abdülhamid'in hal fetvasının bulunduğu ilk sayıda münafıklardan söz eden Bakara 2/6-21. ayetlerin mealleri yorumsuz ama bazı tasarruflarla (mesela 10. ayetin sonundaki "...ولهم عذاب أليم" kısmı "Dünyada habs ü katlolunacakları gibi ahirette de..." şeklinde) verilmektedir. Söz konusu ayet meallerinin herhangi bir takdim ve yorum olmaksızın verilmesi de, bunların Abdülhamid'e ve Otuzbir Mart'ı tertipleyenlere tatbik edilmek istendiğini düşündürmektedir, bk. Ebu'ş-Şeref, "Münafikîn", *SM*, II/34, s. 120-121.

[46] İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kasdedilmektedir.

[47] Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, II/42, s. 255.

35/43] gibi nusûs-i adîde şeref-nüzûl etmiştir. Salâh-ı ahvâl-i umûmiyeyi intâc etmek için Rabbimiz teala ve tekaddes hazretleri bize her zaman bî-nihâye ibretler göstermektedir. Bunlardan mütenebbih olalım, *ism u udvâna münhemik olan zaleme ve buğâtın giriftar oldukları cezâ-yı elîmleri gözlerimiz önünde tecessüm etmiş dururken* onların gittikleri râh-ı dalâle gitmeyelim.

(...) Cümlemiz işte daima böyle hareket edelim, ولاتركنوا [Hûd 11/113] nass-ı celîline riayet u imtisal ile zalim u bâğî olanlara ednâ mertebe meyl göstermeyelim.[48]

Otuzbir Mart hadisesinden sonra ayetlerin gündelik olaylara tatbik edilmes o günün siyasî aktörleriyle Kur'an ayetleri arasında birebir ilişkiler kurulma sadece Manastırlı İsmail Hakkı tarafından gerçekleştirilmiş değildir. Dönemi Şeyhulislâmı tarafından yayınlanan beyannamede, Allah'a ve Rasûlü'ne sava açan ve yeryüzünde fesat çıkaranlara verilecek cezadan söz eden انما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الأرض فسادا ayetini (Maide 5/33) Otuzbir Mart tertipçilerine yapılan muameleleri meşrulaştırmak için kullanılırken, Allah'ın saptırdığı kimselerden söz eden بل زين للذين كفروا مكرهم وصدوا عن السبيل ayetini de (Ra'd 13/33), meşrutiyetin ilanından sonra affedilmelerine rağmen Otuzbir Mart hadisesi ile tekrar düşük karakterlerini (*cibillet-i redîe*) ortaya koyan erkân istibdada tatbik edilir.[49] Reşid Rıza'nın, İslâm dünyasından Abdülhamid'in iade edilmesine yönelik olarak gelen tepkileri eleştirdiği yazısında ise, Padişah'ın ecnebî devletlere iltica etmemesinin onun Meşrutiyet'e bağlılığını gösterdiği iddiasına, yapılan hilenin sadece sahibine zarar verdiğini ifade eden Fâtır 35/43 ayetin güncelleştirilmesi yoluyla cevap verilir.[50]

Kur'an ayetleriyle gündelik siyaset arasında birebir ilişkiler kurmanın, ayetleri siyasî fikir ve tutumları meşrulaştırmak için dayanak haline getirmeni tehlikeli sonuçları olması kaçınılmazdır. Nitekim mecmuadaki bir yazıd ayetlerin gündelik politikaya muhalif cephe tarafından tatbik edilmesini eleştirilmesi, bu meselenin icabında geri tepen bir silah hükmünü alabileceğin

---

48 Manastırlı İsmail Hakkı, "Farîza-i Şükran", *SM*, II/37, s. 162. İtalikler bize aittir.

49 Şeyhulislâm Mehmed Sâhib, "Beyanname", *SM*, II/51, s. 386-387. Beyannamede iki ayet dışında Enfâl 8/25, Ra'd 13/11, Cin 72/16, Muhammed 47/7, Fetih 48/ ayetler de bu bağlamda güncelleştirilen ayetler arasındadır.

50 "Böyle bir iltica Abdülhamid'in daire-i istıtâatinde değildi. Ümid-i galebe mu katı olmadığı esnada bi't-tab' terk-i saltanata meyledemezdi. ولايحيق المكر السيئ [Fâtır 35/43] hükmünce tedbîr-i hâinâne aleyhine tehavvül ile mahsûr kaldıkta sonra ise imkan kalmamıştı", [Reşid Rıza], "Abdülhamid'in Hal'i ve Hindista Matbuatı", *SM*, II/42, s. 245.

göstermektedir. Aksekili Ahmed Hamdi'nin aktardığına göre Sarıgüzel Camii'nde bir vaiz وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فأصلحوا بينهما فإن بغت إحداهما على الأخرى فقاتلوا التي تبغي حتى تفيء إلى أمر الله ayetini (Hucurât 49/9) mevcut iki fırkaya tatbik etmekte, bunlardan birisini bâğî olarak tavsif etmekte ve zımnen müslümanları onlarla mukatele etmeye teşvik etmektedir. Yazıda hangi fırka mensuplarının bâğî olarak tavsif edildiği tasrih edilmezse de, bağlamdan vaizin muhtemelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na (ya da başka bir fırkaya) yakın olup, İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarını bâğî olarak nitelediğini tahmin etmek zor değildir.[51] Görüldüğü gibi mecmua yazarları, aslında kendisinin sık sık başvurduğu yola siyasî rakipleri de başvurunca bundan rahatsız olmakta, adeta elindeki silahı hasmına kaptırmanın rahatsızlığını duymaktadır.

Gündelik siyasetin dışında *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* yazılarında ayetlerin

---

51 Aksekili Ahmed Hamdi, "Şeriatı Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler", *SM*, VII/182, s. 408-409. Vâizin muhtemelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın olup, İttihad ve Terakki Fırkası'na muhalif olduğunu ihsas eden karine, yazıda Aksekili'nin, söz konusu vâizin neden olduğu fitne ile Otuzbir Mart fitnesi arasında benzerlik görmesidir. Ayrıca bu tarihlerde İttihatçı-İtilafçı kavgasının varlığı bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Aynı dönemde Ahmed Şiranî, başka bir mecmuada gündelik siyasetin ayetlerle temellendirilmesinden şikayet etmektedir: "(...) Bir müfti hangi cemiyete girerse o cemiyet efradının aleyhine fetva vermekten kendini alamaz. İşte dediğim çıktı: Daha şimdiden birtakım fırkacı hocalarımız 'müfti-i mâcin'lik madalyasını sîne-i pür-seyyielerine bi't-ta'lîk لفي ضلال مبين [Âl-i İmrân 3/164] sandalyesine oturdu. Kalemi idlâl ve fetvâ-yı tekfîr yazıyor. Fırka-ı muârıza efradını 'sâî bi'l-fesâd' addederek demleri mübahtır diyor", bk. "Ahvâl-i Ulema ve Teessürlerim", *Beyânü'l-Hak*, VI/149, s. 2651, 22 R. Evvel 330/27 Şubat 327. Yazar başka bir yerde de aynı hususta müştekidir: "Son zamanlarda öyle bir hale geldiler ki cevâmi-i şerîfe kürsilerinde âyât-ı Kur'aniye ve ehâdis-i nebeviyeyi mensup bulundukları cemiyetlerin harekâtına göre tefsire başladılar. Bu hale bakıp da istikbal-i İslâm'dan endişe-nâk bulunmamak kâbil değil: Şurasını tasrih edeyim ki halleri hedef-i tenkid olan ulema yalnız İstanbul uleması değildir. Defter-i siyasette taşra ulemasının da sıra numarası var", bk. "Ulemâ-yi Kiram ve Fırkalar", *Beyânü'l-Hak*, VI/147, s. 2622, 8 R. Evvel 330/13 Şubat 327. Aynı mecmuada Osman Nuri de bu konudan şikâyet etmektedir: "Gönül arzu eder ki hoca efendilerimiz mensup oldukları fırkaların temîn-i muvaffakiyetleri için mütefekkirîni ağlatacak surette âyât-ı ilahiye ve ehâdîs-i şerîfeyi fırka namına gelişi güzel tefsir etmeyeler", bk. "Bugünkü Mevizalar", *Beyânü'l-Hak*, VI/151, s. 2693, 6 R. Ahir 330/12 Mart 328.

Reşid Rıza da 1910 senesinde İstanbulda karşılaştığı ve "siyaset vaizleri" şeklinde tavsif ettiği birtakım vaizlerin Ramazan vaazlarında halkı İttihatçı hükümete yönlendirerek siyasete dalmalarından hayretle söz eder, bk. "Reşid Rıza'nın gözüyle 1910 İstanbul Ramazanı ve Dini Hayat", trc. Suat Mertoğlu, *İstanbul Araştırmaları*, sy. 4 (İstanbul 1998), s. 193.

güncelleştirilmesine konu olan başka alanlar da vardır. Genelde toplumların yükselişi ve çökmesi, özelde Osmanlı toplumunun geçirdiği aşamalar ve bilhassa son zamanlarda görülen perişan durum, maruz kalınan felaketler, harplerde alınan yenilgilerin sebepleri ve çareleri gibi çeşitli siyasî ve ictimaî konuların da ayetlerin ışığında ele alınması, mevcut sosyo-politik durumla Kur'an ayetler arasında irtibat kurularak, Kur'an'dan hareketle mevcut sorunlara çözümler getirme yoluna gidilmesi mecmua yazılarında sık rastlanan bir durumdur.

Mecmuanın yayınlandığı dönem, milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığı, peşpeşe gelen Trablusgarb, Balkan ve Cihan harpleriyle Osmanlı Devleti'nin adım adım parçalanmaya ve inkıraza sürüklendiği bir dönemdir. Bu itibarla müslümanların genel durumlarıyla ilgilenmeyi kendisine düstûr ediner *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasının devlet ve toplumun varoluş mücadelesine bîgane kalması düşünülemez. Bu nedenle önceleri müslüman ya da gayri müslim bütün Osmanlı vatandaşlarının, bilahare hususen müslümanların birliği ya da bölünüp parçalanmasını ifade eden ittihad ve tefrika ile bunlarla bağlantılı olarak müsavat, uhuvvet ve kavmiyet temaları mecmuanın üzerinde durduğu en temel konular arasında yer alır. İttihad ve tefrikayla ilgili Âl-i İmrân 3/103 Hucurât 49/10 ve 13, mecmuada mutlak olarak kendilerine en fazla atıf yapılan ayetler arasında yer alır. Söz konusu ayetlerin bu kadar fazla kullanılması hiç şüphesiz, yaşanan realiteye ışık tutma gayretinden kaynaklanmaktadır.

واعتصموا بحبل الله جميعا ولاتفرقوا ayeti (Âl-i İmrân 3/103) birlik ve beraberliğe davet, ayrılıktan, parçalanmadan sakındırma bağlamında en fazla istimal edilen ve aktüaliteyle bağlantısı en fazla kurulan ayetlerden birisidir. Müslüman Arnavutların 1910 yılında ayaklanmasından sonra, Padişah V. Mehmed Reşad bölge insanlarının gönlünü kazanmak ve ayrılıkçı cereyanların önünü almak maksadıyla Haziran 1911'de Arnavutluk ve Makedonya'yı kapsayan bir gezi yapar. Bu gezi çerçevesinde Kosova sahrasında büyük bir kalabalığa Cuma hutbesi irad eden padişahın birinci imamı Manastırlı İsmail Hakkı da söz konusu ayetin metnini günün şartlarına adapte ederek verir: "*Va'tesimû bi-habli'l-ittihâdi ve'l-ittifâk cemî'an velâ teferrekû fî hikmetin sevâin beyne cemî'i chli'l-imân...*".[52]

Devletin müslüman unsurları arasında giderek yaygınlaşmaya ve ayrılıkçı talepleri ifade etmeye müncer olan kavmiyetçilik düşüncesi ile mücadele etme ve müslümanların halifesinin başında bulunduğu Osmanlı Devleti'nin birliğini

[52] [SM], "İmâmü'l-Müslimîn Meşhed-i Hüdavendigâr'da" (Şûûn içinde), *SM*, VI/146, s. 250. Bu hutbenin Türkçe tercümesi mecmuanın bir sonraki sayısında yayınlanır, bk. *SM*, VI/147, s. 272.

bütünlüğünü savunma hususunda Âl-i İmrân 3/103. ayetinin güncelleştirme örnekleri bunlarla sınırlı değildir. Bereketzade İsmail Hakkı söz konusu ayetin tefsirinde, bazı İslâm milletleri namına özel cemiyetler kurmanın ayette sözü edilen tefrika kapsamına girdiğini söylerken,[53] Mehmed Âkif de o dönemde ortaya çıkan asabiyet cereyanlarının ayette sözü edilen birliği nasıl zedelediğini ve tefrikaya sebep olduğunu söyleyerek ayetin aktüalite ile bağlantısını şu şekilde kurar:

> Müslümanlık ırk, renk, lisan, muhit, iklim itibariyle birbirine büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet altında cem eden yegâne rabıta iken; hele biz Osmanlılar için dünyada bu rabıtaya dört el ile sarılmaktan başka selamet yolu yokken; şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar hükûmât-ı İslâmiye hep tefrika yüzünden mahvoldu; hem birçoğu gözümüzün önünde kaynayıp gitti de biz hâlâ intibaha gelmiyoruz; hâlâ milleti nâmütenâhî parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz.[54]

Mehmed Âkif واتقوا فتنة لاتصيبن الذين ظلموا منكم خاصة ayetinde (Enfâl 8/25) dile getirilen uyarıları dikkate almamanın sonuçlarına temas ederken, ayetteki fitne kavramının kendi yaşadığı dönemin olaylarıyla bağlantısını kurar:

> Yazıklar olsun ki kendilerinin pek sağlam müslüman olduklarına kâil olan çoğumuz bu tehdidlerden, bu ihtarlardan zerrece müteessir, hatta, haberdâr değil! Hayatlarını bizim ölümümüzde arayan yabancı milletlerle yabancı hükümetlerin aramıza serpiştirdiği nifak, fesat, kavmiyet, cinsiyet, ırk davalarını; hülâsa vahdet-i milliyemizi perişan edecek her türlü esbâb-ı izmihlal tohumlarını biran evvel büyütmek, bir an evvel mahsul verecek devre-i kemaline getirmek için o kadar faaliyet gösteriyoruz ki...[55]

Mehmed Âkif, ittihada sarılmanın, tefrikadan kaçınmanın yaşadığı dönemdeki müslümanlar için hayatî önemine başka bir yerde ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم ayeti (Enfâl 8/46) çerçevesinde temas eder:

> Yaşamak isteyen millet için ittihadın lüzumu bedihiyât-ı evveliyedendir. Öyle efradı birbirine kaynamış, heyet-i mecmuası bir bünyân-ı mersûs vücuda getirmiş olan cemaatler düşmanın topuyla, tüfengiyle kolay kolay devrilmezler. "Kale, içinden fetholunur" sözü ne büyük bir hakikattır! Müslümanlar

---

53 Bereketzade İsmail Hakkı, "Necâib", *SM*, I/10, s. 148.

54 Mehmed Âkif, "[Tefsir-i Şerif]", *SR*, II-IX/30-212, s. 63.

55 Mehmed Âkif, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/31-213, s. 82.

için bu hakikattan gafil olacak zaman değildir. Hariçteki düşmanı bırakıp da dahilde birbirleriyle uğraşmasınlar...[56]

Ahmed Naîm o dönemin yönetici kadrolarında giderek ağırlık kazanmaya başlayan kavmiyetçilik/Türkçülük ideolojisinin tenkidine tahsis ettiği yazıda, eleştirilerinin bir kısmını يأيها الذين آمنوا إن تطيعوا فريقا من الذين أوتوا الكتاب يردوكم بعد إيمانكم كافرين ayetine (Âl-i İmrân 3/100) dayandırmakta, mealini verdiği bu ayeti Türkçülere tatbik etmektedir:

Bu ayet-i kerimeden mevzumuza müteallik iki şey anlayabiliriz: Biri ehl-i kitab'ın her dediğine itaat, her nazariyelerini kabul caiz değildir. Binaenaleyh Türkçülerin "dava-yı cinsiyet Avrupa ictimâiyâtına hâkim olduğu gibi bizde de hâkim olmalıdır" demesi batıldır. Diğeri şer'in reddettiği dava, (bir mefkûre) uğrunda maâzallâhi teala birbirimize girinceye kadar işi ileri götürürsek dâire-i küfre girmek korkusu vardır.[57]

Ahmed Naîm, aynı yazıda yukarıdaki ayetin dışında Kabe ile Turan arasında tereddüd eden Türkçü-İslâmcıların hali bağlamında مذبذبين بين ذلك ayetini (Nisa 4/143), Türklüğün İslâm'dan önceki durumuyla övünenler bağlamında فماذا بعد الحق إلا الضلال ayetini (Yûnus 10/32), kavmiyet davası zımnında kurum satanlar bağlamında ألهيكم التكاثر... ayetlerini (Tekâsür 102/1-8) ve diğer bazı ayetleri de kavmiyet davası güden çağdaşlarına tatbik etmektedir.[58]

Mecmuada ittihad ve tefrika konusunda bu saydıklarımız dışında daha pek çok ayetin aktüel meselelerle irtibatı kurulmaya çalışılır: O dönemde Türkler aleyhinde faaliyet yapan bazı ırkçı Arap şairleri bağlamında والشعراء يتبعهم الغاوون ayeti (Şuarâ 26/224),[59] ayrılıkçı dedikodular bağlamında يأيها الذين آمنوا إن جاءكم فاسق بنبإ فتبينوا ayeti (Hucurât 49/6),[60] Arap kelimesinin tahkir anlamında kulla-

---

56 Mehmed Âkif, "Tefsir-i Şerif", *SR*, I-VIII/13-195.

57 Ahmed Naîm, "Kavmiyet", *SR*, XII/293, s. 120-121.

58 Ahmed Naîm, "Kavmiyet", *SR*, XII/293, s. 117-123. Aynı metinde saydıklarımızın dışında Hucurât 49/10 ve 13, Nisâ 4/59, Enfâl 8/46, En'âm 6/153, Âl-i İmrân 3/101-103, Müminûn 23/101-103 ve Kasas 28/50. ayetler de bu bağlamda aktüel tartışmalara tatbik edilir.

59 [SM], "Beyrut Cerâid-i İslâmiyesi", *SM*, IV/87, s. 158.

60 Bereketzade İsmail Hakkı, "Necâib", *SM*, II/32, s. 83. Yazar o günlerde gündemde olan bazı dedikodulardan neyi kasdettiğini açıklamasa da yazının devamında "vahdet-i kübrâ"nın ihlalinden ve "imamet-i kübrâ"ya inkıyad ve itaatın lüzumundan söz ettiğine göre, bunlar devletten ayrılmayı dillendiren ayrılıkçı dedikodular olmalıdır.

nılması bağlamında ولاتنابزوا بالألقاب ayeti (Hucurât 49/11),[61] Arnavutların başlarına tayin edilen hıristiyan krala tabi olmaları bağlamında يأيها الذين آمنوا لا تتخذوا ولم يتخذوا من دون الله , يأيها الذين آمنوا لا تتخذوا الذين اتخذوا دينكم هزوا ولعبا , بطانة من دونكم ولارسوله ولاالمؤمنين وليجة ayetleri (Âl-i İmrân 3/118, Mâide 5/57 ve Tevbe 9/16) tatbik edilir.[62]

Bir taraftan ayrılıkçı cereyanlar, diğer taraftan peş peşe gelen felaketler hem devleti malî açıdan sarsmış, hem de bazı vatandaşların devlete olan bağlılığını zedelemiştir. Bu nedenle devlete bağlılığın tekrar tesis edilmesine, yaraların sarılması için vatandaşların seferber edilmelerine ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu bağlamda vatan sevgisi ve onun için fedakarlıkta bulunma konusunda da bazı ayetlerin güncel olaylarla irtibatı kurulmaya çalışılır. Hicaz yarımadasında karışıklıkların başladığı ve Arap vilayetlerinin Osmanlı Devlet'inden ayrılmalasının konuşulduğu bir ortamda mecmuanın yazı heyetinden Mehmed Fahreddin, bu toprakların Osmanlı vatandaşları için önemini قد نري تقلب وجهك في السماء فلنولينك قبلة ترضاها ayetinden (Bakara 2/144) hareketle temellendirmeye ve söz konusu ayeti aktüel duruma tatbik etmeye çalışır. Hz. Peygamber'in kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye/Kabe'ye çevrilmesi için gökyüzüne bakmasının vatan sevgisinden kaynaklandığını söyleyen yazar -ki ayetin mealinde de "(...) arzu-yi vatanperverâneni biliyoruz" ifadesine yer verilir- aynı Kabe Osmanlıların da vatanı olduğuna göre onu sevmeleri ve ona göre hareket etmeleri gerektiği sonucuna varır:

> Müslüman isek vatanımızı dinimiz, imanımız kadar sevelim! Ka'betü'l-ulyâ'nın, Ravza-i Mutahhara-i Rasûl-i Kibriyâ'nın sûr-i şevket ü iclâlini muhafaza uğrunda bir can, bir vücûd olduğumuz halde bilâ-tereddüd fedâ-yı can ü mal edelim! Zîrâ o sûr çiğnenirse...[63]

Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra art arda patlak veren savaşlar devleti sarsmış, toplumu her anlamda çöküş noktasına getirmiştir. Böyle bir

---

61 Salih Şerif et-Tunusî, "Hutbe", SM, VI/138, s. 122.

62 [SR], "Müslüman Arnavutlara Hıristiyan Kral Olamaz" (Şûûn içinde), SR, XII/278, s. 286 (dipnotta).

63 Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", SR, II-IX/29-211, s. 42. Yazar vatan sevgisi konusuna başka bir yerde Bakara 2/84. ayetin tefsiri bağlamında da temas eder ve ayetteki "diyâr" kelimesini "vatan" ile karşıladıktan sonra, (لا تخرجون أنفسكم من ديارکم) ifadesindeki nehyin, vatanı terketmenin haram olduğuna delalet ettiğini, usul kaidesi gereğince haramın zıddı istilzâmen farz olduğu için, ayetten vatanı sevmenin farz olduğu sonucunun çıktığını belirtir, bk. "[Tefsir-i Şerif]", SR, I-VIII/22-204, s. 414.

ortamda mecmuada yer alan çeşitli yazılarda maruz kalınan bu felaketlere geniş yer ayrıldığı, alınan yenilgilerin çeşitli açılardan tahlil edildiği görülmektedir. Bu felaketlerin tahlilinde başvurulan en önemli usûl, bu tür felaketlerin sebepleri konusunda Kur'an ayetlerindeki verilerle yaşanan olaylar arasında irtibatlar kurmak, neticede topluma çıkış yolları konusunda çözümler sunmaktır.

Mehmed Fahreddin, Balkan Harbi ile Huneyn Harbi ve bu harpten söz eden لقد نصركم الله في مواطن كثيرة ayeti (Tevbe 9/25) arasında paralellik kurmakta, söz konusu ayetleri Balkan harbi'ne tatbik etmektedir:

> Bu ayet-i celîlenin sebeb-i vürûdu hâs olmakla beraber hükm-i münîfi âmmdır. Sahabe-i güzîni Bedir ve Hayber gibi mevâtın-ı kesîrede mansûr eden Cenab-ı hayru'n-nâsırîn bizi de Trablusgarb, Bingazi, Derne gibi gaza meydanlarında -bir avuç olduğumuz halde- havârık-ı i'câz-ı nusretiyle büyük bir düşmana karşı mansûr ve muzaffer buyurdu. Şimdi ise bu nesîm-i zaferin vezânı teahhur ediyor. Huneyn Harbi'ni tanzîr ediyor. Çünkü biz de müşar-ı ileyhim hazeratı gibi çokluğumuza, hamâset ü şecaat-i fıtriyemize mağrur olduk.[64]

Aynı yazar müslümanlara kendilerinden olmayanları sırdaş edinmemelerini emreden ... يأيها الذين آمنوا لاتتخذوا بطانة من دونكم لايألونكم خبالا ayetlerini (Âl-i İmrân 118-119) gayri müslimleri sırdaş edinen, onlara güvenen, bunun karşılığında ise Balkan Harbi sırasında onların ihanetine maruz kalan, dönemin müslümanlarına tatbik eder:

> Meal-i celîlini nakle çalıştığımız şu iki ayet-i kerime hâl-i felaket-meâl-i ictimâî ve maraz-ı millîmizi beyan hususunda o kadar ulvî bir vuzuh-i tâm gösteriyor, tedavi emr-i ehemminde o derece müessir bir devâ-yı şâfî tavsiye ediyor, ki insân-ı âkil hemen şimdi şeref-bahş-i nüzûl olduğuna kail olmak istiyor (...) Bu son müthiş felaketten olsun ibret al, aklını başına devşir de kendi dindaşlarından başka kimseyi dost, mahrem-i esrar ittihaz etme![65]

Mehmed Fahreddin başka bir yerde de ها انتم هؤلاء تدعون لتنفقوا في سبيل الله ayetini (Muhammed 47/38) halen devam etmekte olan Balkan Harbi'ne ve bu harbe

---

[64] Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/36-218, s. 182.

[65] Mehmed Fahreddin, "[Tefsir-i Şerif]", *SR*, II-IX/45-227, s. 325-326. Bu yaklaşım aynı zamanda hürriyetin ilanından sonra "ittihad-ı anasır" siyasetinin Osmanlı'nın birliğini temin edeceğine dair mecmua yazarlarında müşahede edilen inancın henüz muhafaza edildiği ve çeşitli nasların bu doğrultuda istimal edildiği dönemin sona erdiğini ifade etmektedir. Bu dönüşüm, değişen konjonktüre göre nasların yorum ve istimal istikametinin de değişebileceğine örnek olarak kabul edilebilir.

gereğince maddî destekte bulunmayan müslüman zenginlere tatbik etmektedir:

> Görüyor muyuz, bu ayet-i celîle ne diyor? Kimlere hitap ediyor? Bu andaki hitabı, bu dakikadaki itâbı bize. Biz a'dâ-yı tevhîd ile hal-i harpte bulunuyoruz(...) Taşlıca'dan Çatalca'ya kadar imtidâd eden bin kilometre tûlündeki o koca mülk-i Kur'an, İslâm kanı içinde yüzüyor (...) Nikâb-ı ismet ü namusları tüyleri ürpertecek bir vahşet-i hayvaniye ile pâmâl-i şehvet eden mazlûme hemşirelerimizin feryadları arş-ı a'lâyı sarsıyor. Allah celle şânuhu malımızı, canımızı feda ederek bunların, bu bedbaht, bu zavallı, bu bîçare mazlumların imdadına koşmaklığımızı intikamını almaklığımızı kemal-i ehemmiyetle emr u ferman buyuruyor. İçimizdeki hasis zenginleri de gösteriyor. Emrine arka çevirdiğimiz halde bizi kahrederek yerimize başka bir kavim getireceğini, sonra onların bizden ibret alarak buhl ü hıssette bize emsal olmayacaklarını haber veriyor. Sanki bugün hikmet-efzâ-yı nüzûl olmuş değil mi?[66]

Aksekili Ahmed Hamdi ise Balkan Harbi'nin devam ettiği günlerde cihadın bütün müslümanlara farz olduğu, herkesin gücü nispetinde bu savaşa katılmasının zorunlu olduğu, bu gerçekleşmediği takdirde dünyevî planda eldeki toprakları kaybetmek söz konusu olacağı gibi, ahirette de ilâhî cezanın söz konusu olacağını يأيها الذين آمنوا ما لكم إذا قيل لكم انفروا في سبيل الله اثاقلتم إلي الأرض... ayetlerine (Tevbe 9/38-39) dayandırır:

> Bugün öyle vahim bir dakîkada bulunuyoruz ki, bu dakîka-i hevl-engîzde ana, baba, evlat, kardeş, mal ü emlâki... düşünmeye hiçbir kimsenin hakkı yoktur. Bu dakikada umum müslümanların, bütün Osmanlıların düşüneceği bir şey varsa o da: "din", "vatan"dır; bu iki kelime-i mukaddese uğrunda bugün herşey feda edilmelidir. Eğer böyle olmazsa hem dünyada rezil ü rüsvay, hem de yevm-i kıyamette gazab-ı ilâhîye dûçâr oluruz.[67]

Peş peşe gelen savaşlarda alınan yenilgilerin sebeplerinden biri de bazı askerlerin cepheden firar etmeleridir. Bu itibarla birçok yazıda firardan söz eden ayetlerle o dönemin savaşları arasında bağlantı kurulmaya, firarın maddî ve manevî sonuçlarına dikkat çekilerek bunların önü alınmaya çalışılır. Bilhassa Balkan Harbi esnasında karşılaşılan cepheden firar hareketleri mecmua yazarlarının dikkatinden kaçmaz. يأيها الذين آمنوا إذا لقيتم الذين كفروا زحفا فلا تولوهم الأدبار ومن يولهم... ayetlerinin (Enfâl 8/15-16) meallerini veren Aksekili, cepheden kaçmanın en büyük günahlardan biri olduğunu söyleyerek askerlere şöyle hitap eder:

---

66 Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *SR*, X/238, s. 57.

67 Aksekili Ahmed Hamdi, "Hutbe", *SR*, II-IX/37-219, s. 204. Yazar ayetin (ويستبدل قوما غيركم) kısmının mealini şu şekilde verir: "Sahip olduğunuz memleketleri sizden alıp başka bir millete verir".

> Bu ayet-i kerime gösteriyor ki meydan-ı muharebede düşmandan korkarak arkaya dönüp kaçmak en büyük günah, pek azim bir cinayettir. (...) Ey orduyi İslâm, ey 'din'in, vatanın müdafaası için muharebeye koşan şanlı asker! Siz biliniz ki: Muharebede düşmana karşı arka çevirip firar etmek din-i İslâm'ı, Hazret-i Kur'an'ı ayaklar altına alıp parça parça etmek demektir; çünkü bir neferin muharebeden kaçması memleketin -maazallâh- düşman eline girmesine sebep olur.[68]

Mecmuada müslümanların genel olarak içinde bulundukları zillet ve perişanlık, sahip oldukları ahlakî kusur ve zaaflar da aynı şekilde kimi ayetlerin güncelleştirmesi yoluyla tahlil edilmektedir. Mehmed Âkif, Allah'ın gösterdiği yolu tutmayan, Peygamberlerin sözüne kulak vermeyen milletlerin sonunda ağır zillete mahkum olacaklarını belirten إن الذين يحادون الله ورسوله أولئك في الأذلين كتب الله... ayetleri (Mücadele 58/20-21) kendi dönemine tatbik ederek Allah'ın kitabına dört elle sarılmayanların sonunun hüsran olacağını belirtir.[69] Mehmed Fahreddin de son kısmının mealini "ahalisi elbirliği ile hayat-ı cemiyetlerini ıslaha çalişırlarken..." şeklinde verdiği وما كان ربك ليهلك القرى بظلم وأهلها مصلحون ayetinde (Hûd 11/117) dile getirilen ilâhî kanunu o günün müslümanlarına tatbik ederek, elbirliği ile çalışan Avrupa'nın, bu özelliğini yitiren müslümanları Viyana kuşatmasından beri üç asırdır yendiğini ve Kur'an'ı ihmal eden müslümanların bu durumdan şikayete haklarının olmadığını belirtir.[70] Mecmuada bu saydıklarımızın dışında o günkü müslümanların felaketlerini tahlil amacıyla daha pek çok ayetin güncelleştirilmesi yoluna gidilir.[71]

Mecmua yazılarında güncelleştirmeye konu olan hususlardan birisi de müslümanlarda görülen ümitsizlik gibi bazı itikâdî/ahlakî hastalıklardır. Konuyla

---

68 Aksekili Ahmed Hamdi, "Bütün Müslümanlara ve Orduya Hitaben", *SR*, II-IX/37-219, s. 207. Aksekili aynı sayıda yayınlanan tefsir yazısında Âl-i İmrân 3/142-143. ayetlerinden söz ederken, bu ayetlerin Uhud muharebesinde hazır bulunanlar hakkında nazil olmakla beraber hükmünün umumî olduğundan söz etmekte, bu ayetlerin şehadetten firar ederek İslâm ordusunun yenilmesine sebep olanlar hakkında en dehşetli ilahî bir tehdid olduğunu söyleyerek ayetleri Balkan Harbi cephelerindeki duruma tatbik etmektedir, bk. "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/37-219, s. 197-198.

69 Mehmed Âkif, "Tefsir-i Şerif", *SR*, II-IX/32-214, s. 101-102.

70 Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *SR*, X/240, s. 89-90.

71 Bk. Mehmed Âkif, "Meviza", *SR*, II-IX/48-230, s. 373-374; aynı yazar, "Üçüncü Meviza", *SR*, II-IX/50-232, s. 405; Mehmed Fahreddin, "[Tefsir-i Şerif]", *SR*, II-IX/50-232, s. 408 (ilkinde Enfâl 8/24-25. ayetler, ikincisinde Şuarâ 26/69. ayet, üçüncüsünde ise Rûm 30/41. ayet o dönemin müslümanlarına tatbik edilmekte ve başlarındaki felaketler bu şekilde izah edilmektedir).

ilgili görülen birçok ayet o günkü müslümanların hastalığını ve çözüm yollarını tespit etme noktasında aktüaliteye tatbik edilmektedir. Mehmed Âkif, müslümanların bekasını gözler önüne sermek ve ümitsizlik psikolojisini dağıtmak için إنا نحن نزلنا الذكر وإنا له لحافظون ayetini (Hicr 15/9) güncelleştirir:

> Kur'an'ı muhafaza İslâm'ı, İslâm'ı muhafaza ise müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur'an'ın yeryüzünde yaşamasına imkan düşünebilir miyiz? O halde bu kadar ye's, bu kadar fütûr neden icap ediyor? (...) Zaten cihan-ı İslâm'ı şu ağlanacak hale getiren sebep ukalâ-yı müslimînin ye'sinden başka bir şey değildir ki...[72]

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuasında Kur'an ayetleriyle güncel meseleler arasında ilişkiler kurulması, belli konular etrafında toplamaya çalıştığımız bu örneklerle sınırlı değildir. Bunların dışında pek çok ayet, muhtelif aktüel hadiselerle bir şekilde irtibatlandırılarak onlar üzerinde tatbik edilir.[73]

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* mecmuasında bazı Kur'an ayetlerinin o dönemin aktüel/somut olaylarına tatbik edilmesi, ayetlerle bu olaylar arasında paralellikler kurularak bir güncelleştirilmeye gidilmesi, mecmua yazarlarının yaşanan sorunlara Kur'an eksenli çözümler

---

72 Mehmed Âkif, "Tefsir-i Şerif", *SR*, X/257, s. 365.

73 Örneğin bk. Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *SM*, I/3, s. 46 (Meclis-i Mebusan'ın Âl-i İmrân 3/159. ayetten alınmış olması); Ahmed Mâhir, "Mucizât-ı Kur'aniye", *SM*, I/5, s. 73 (Meşrutî idarenin Âl-i İmrân 3/159. ayetin gereği olması); Manastırlı İsmail Hakkı, "Tefsir-i Şerif", *SM*, I/19, s. 289 (Büchner gibi çağdaş materyalistlerin Fatiha 1/7. ayetteki "kendilerine gazap edilenlerin kapsamına girmesi); Bereketzade İsmail Hakkı, "Necâib", *SM*, II/28, s. 18 (Enbiya 21/105. ayet çerçevesinde yeryüzüne varis olan salih kullar olarak Osmanlı sultanları); Şeyhulislâm Mehmed Sâhib, "Beyanname", *SM*, II/51, s. 386 (Osmanlı saltanat ve hilafetinin İbrahim 14/24. ayete mâsadak olması); Abdürreşid İbrahim, "Müslümanları Kim Uyandıracak?", *SM*, IV/98, s. 344 (bazı günlük gazetelerin halinin Nisâ 4/143. ayetine uygunluğu); SR, [Matbuât içindeki bir yorumda], *SR*, II-IX/39-221, s. 242 (Harb-i Umumî'de garbın gerçek yüzünü gördükten sonra onların sadece ilmini alıp bunu müslümanlığın tecdidine alet yapmanın gereğinden söz eden batıcı aydınların, ileride tekrar eski hallerine dönüp dönmeyeceklerinin bilinmemesi bağlamında İsrâ 17/67. ayet); [SR], "Harb-i Umûmî ve Alem-i İslâm", *SR*, XII/311, s. 430 (Cihan Harbi'nde müslümanların topyekün olarak kendileriyle din hususunda savaşmamış olan Almanların yanında, buna mukabil onlarla din hususunda savaşmış olan ötekilerin [İngiliz ve Fransızlar] karşısında savaşmalarının Mümtehine 60/8-9. ayetlerin gereği olması); [SR], "Ayasofya'ya Salîb Dikmeye Yeltenen Rusların Başında Kopacak Kıyametler" (Matbuât içinde), *SR*, XII/312, s. 444 (Allah'ın Japonları Ruslara musallat etmesi bağlamında Mâide 5/120. ayetle En'âm 6/18. ayetin son kısmı).

getirme gayret ve arzusunun sonucudur. Ancak mecmua yazarlarının temelde böyle samimi bir gayeye sahip olmaları, ortaya koydukları güncelleştirme tatbikatlarında her zaman böyle bir iş için gerekli şartlara riayet ettikleri anlamına gelmemektedir. Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, mecmuadaki güncelleştirmelerde ele alınan aktüel hadisenin, ilgili görülen ayetin doğrudan medlûlü, maksudu olduğu iddia edilmemekte, çoğu durumda söz konusu hadisenin, ayetin mâsadakı olduğu, onun hükmüne dahil olduğu ileri sürülerek ayetin manası tahsis edilmemektedir. Mecmuadaki güncelleştirme örneklerinin bu açıdan Kur'an ayetlerinin yorumu için aranan şartlara uygun olduğu söylenebilir.

Ne var ki aynı şeyi bilhassa gündelik siyasete ilişkin güncelleştirmeler açısından söylemek pek mümkün değildir. Mecmuadaki bu tür güncelleştirmelerde ayetin sevkedildiği gayenin, muhataplarının durumunun çoğu zaman gözden kaçırıldığı, kafirler, münafıklar, zalimler vb. için sevk edilen ayetlerin siyasî rakiplere hamledildiği, buna mukabil mücahidler, müttakiler vs.'den söz eden ayetlerin siyasî yandaşlara tatbik edildiği, tarihteki fırka tefsirlerinde karşılaşılan yaklaşıma benzer maksatlı bir tavrın sergilendiği görülmektedir. Bu şekilde kimi zaman ayet seçimi konusunda zorlamalara gidilmiş olması, güncelleştirmede ayetin tatbik edilmek istenen mevzu ile sahih, kabul edilebilir bir münasebeti olmadığı halde, böyle bir münasebet tesis edilmeye çalışılması, ayetin kendi orijinal bağlamından koparılarak, ulaşılmak istenen amaca hizmet eden bir bağlam içerisine yerleştirilmesi, yani bir "bağlam kayması" (buna yeni bir "bağlam tesisi" de denilebilir), mecmuadaki güncelleştirme ameliyesinin problemli noktaları arasında sayılabilir.[74]

---

[74] Daha önce verdiğimiz ilgili pek çok örneğe ilaveten, burada işaret ettiğimiz "bağlam kayması" problemine çarpıcı bir örnek olarak Rusya'lı müslüman yazarlardan Ahmed Tâceddin'in İslâm birliğini, tehekküm ve istihfaf üslubu içinde cehennemliklere, birbirlerine niçin yardım etmediklerini soran Sâffât 37/25. ayetine dayandırmak istemesi gösterilebilir: "(...) Onun için İslâmiyet'in bu kavânîn-i muazzamasını nazar-ı tetkikimizden geçirerek tarîk-ı ittihadı bulalım ve bu sayede daima kulağımızda tanîn-endâz olan مالكم لاتناصرون kavl-i şerîfinin hâmil olduğu itâbından hâsıl olan azâb-ı vicdânîden kendimizi bir an evvel kurtaralım", Troyskili Ahmed Tâceddin, "Ahvâl-i Umûmiye-i İslâmiye ve İstikbal-i İslâm", SM, III/73, s. 333. Reel politikada dinî sembollerin kullanılmasının genel anlamda mahzurları için ayrıca bk. İlhami Güler, "Reel Politikada Dinî Değer, Kavram ve Sembollere Atıfta Bulunmanın Doğurduğu Sorunlar", *İslâmiyât*, s. 51-67.